

2018-04

jaargang 49
nummer 04
mei 2018



De Vrijdenker

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

Sinds 1856



IN DIT NUMMER ONDER MEER

Montaigne, Multatuli, Kousbroek
Discussies met gelovigen
Christendom, martelaren en onheil

De straf van Sisyphos
Laïcisme in Frankrijk
Kwetsbaar in het antropoceen

VRIJDENKERSBORREL

Een Vrijdenkersborrel (of Verlichtingsborrel of Tafel van de Rede) is een maandelijks feestje over helder denken, de moraal en het goede leven. Voor vrijdenkers, atheïsten, humanisten, skeptici en andere belangstellenden op zoek naar de rede. Er worden een aantal van deze evenementen in Nederland georganiseerd. Zou u er zelf eentje willen organiseren? Neem dan contact met ons op via info@devrijegedachte.nl.

!!! LET OP: Tijd en plaats van de hieronder vermelde borrels kunnen veranderen.
■ ■ ■ Kijk dus altijd op onze website voor de actuele informatie.

Amsterdam – Vrijdenkersborrel

Dovenontmoetingscentrum, Stadhouderskade 89, Amsterdam

Wanneer: elke derde woensdag van de maand

Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)

Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening

Contact: amsterdam@devrijegedachte.nl



Deventer – Vrijdenkersborrel / Tafel van de Rede

Locatie: De Fermerie, Muggeplein 9, Deventer

Wanneer: elke tweede donderdag van de maand

Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)

Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening

Contact: deventer@devrijegedachte.nl



Den Haag – Haagse Verlichtingsborrel

Locatie: Café Van Beek, Turfmarkt 6, 2511 CA Den Haag

Wanneer: elke tweede maandag van de maand

Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)

Kosten: €3,00; drankjes voor eigen rekening

Contact: redactie@verlichtingsborrel.org



Utrecht – Vrijdenkersborrel / Tafel van de Rede

Locatie: Bar Walden, Domplein 16, 3512JD Utrecht

Wanneer: elke derde maandag van de maand

Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)

Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening

Aanmelding: niet nodig

Contact: fransvandongen9@gmail.com

(Frans van Dongen zoekt met deze borrel aandacht voor seculiere politiek (bijv alléén maar openbare scholen) en voor de Atheïstisch Seculiere Partij.)



Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-
pagina



COVER

Voorzijde: Het Bestuur tijdens de Algemene Jaarvergadering te Utrecht, 14 april 2018, vlnr Stanley Bakker, Leon Korteweg, Fabian van Langevelde en Jacques Honkoop. Inzet: Dik Kruithof, die afwezig was wegens ziekte. (foto v.d. vergadering: René van Elst)
Achterzijde: zie pag. 36 van dit nummer.

De Vrijdenker

jaargang 49 • nummer 04 • mei 2018

INHOUD

Titel	Auteur(s)	Pag.
* Colofon De Vrijdenker / Informatie de Vrije Gedachte	Redactie / Bestuur	2
* Zelf en wereld volgens Montaigne (9) - Diversiteit en identiteit	Sicco Polders	3
* Montaigne, Multatuli, Kousbroek, drie humanistische essayisten	Rudy Schreijnders	5
* Het ontstaan van het laïcisme in Frankrijk	Maarten Gorter	11
* Sisyphe: een mieterse mythe	Anton van Hooff	14
* Christelijke martelaren	Jan Willem Nienhuys	15
* Leren leven met kwetsbaarheid	Fons Tel	18
* <i>Elend, misery</i> , onheil: het Christendom	René van Elst	20
* Preken voor andermans parochie	Anton van Hooff	24
* De vijand van mijn vijand is niet mijn vriend	Thomas Spickmann	26
* Viooltje(s) van onze website geplukt	Anton van Hooff	27
* In de arena met tandeloze tijgers	Floris van den Berg	28
* Aanvulling op artikel "In de arena..." / Verlichtingsborrel Den Haag	René van Elst	29
* Gelovigen op tactische terugtocht voor wetenschap	Anton van Hooff	30
* Aanvulling bij het voorstaande artikel: de verklaring van Knevel	Redactie	32
* Algemene Jaarvergadering 2018	Redactie	33
* Werelds Nieuws: wel of geen hel?	Maarten Gorter	33
* Uit de oude doos: God is het kwaad (5)	Anton L. Constandse	34



VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25, profiteer dan van ons aanbod.

Als je je aanmeldt als nieuw lid en jonger bent dan 25 jaar, krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker. Je betaalt dan dus geen € 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers!

Meld je aan op de site www.devrijgedachte.nl of via info@devrijgedachte.nl en vergeet niet je geboortedatum te vermelden.

THEMANUMMER JUNI

Ons juninummer zal gewijd zijn aan **Politieke Religies**.

Veel politieke ideologieën hebben alle verschijnselen van een religie, zoals absoluut geloof in de geniale leider die als een verlosser wordt verheerlijkt, in beeltenissen en hymnen. Deze pseudo-religieuze fenomenen zijn maar al te bekend van Stalin, Mussolini en Hitler. 'Die Partei hat immer recht', zongen ze indertijd in de Deutsche Demokratische Republik. De Vrije Gedachte verklaart zich wars van ieder(e) dogma of ideologie, dus moet zij niets hebben van persoons- of partijverheerlijking. In ons themanummer willen we aandacht geven aan religieuze trekken van politieke bewegingen. Natuurlijk zijn historische bijdragen welkom - bijvoorbeeld eigen ervaringen uit een partijverleden - maar ook zijn ontmaskeringen van hedendaagse politieke leidersculen welkom.

Graag zien wij vóór 15 mei uw gewaardeerde bijdragen over dit onderwerp tegemoet.

De Redactie

COLOFON

De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de **vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte**.

Redactie:

Jan Bontje
René van Elst – hoofd- en eindredactie, opmaak
Els Geuzebroek
Maarten Gorter
Anton van Hooff
Thomas Spickmann

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte, p/a Humanistisch Historisch Centrum, Universiteit voor Humanistiek, Kromme Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: redactie@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

(Leden- en) abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— „
- Abonnement € 36,— „
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar)
met abonnement € 30,— „
Zie ook de aanbieding op pag. 1!
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.



INFORMATIE

De Vrije Gedachte

**De vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte**
is opgericht in 1856
onder de naam **De Dageraad**.

Bestuur:

Stanley Bakker – voorzitter
Jacques Honkoop – penningmeester /
vice-voorzitter

Leon Korteweg
Dik Kruithof – secretaris
Fabian van Langevelde



Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte, p/a Humanistisch Historisch Centrum, Universiteit voor Humanistiek, Kromme Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: info@devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie het nevenstaand Colofon van dit blad.

Internet:

- *Website:*
devrijegedachte.nl
- *YouTube-kanaal:*
www.youtube.com/channel/UCGBnWeBA14MF2n9OnyQqzLw
- *Facebook-pagina:*
https://www.facebook.com/DeVrijeGedachte

Zelf en wereld volgens Montaigne (9)

Diversiteit en identiteit

Sicco Polders

Montaigne begint zijn essay *Over dronkenschap* met de vaststelling dat de wereld een en al verscheidenheid en ongelijkheid is.¹ Tegenwoordig is, na duurzaamheid, diversiteit het nieuwe toverwoord. Het is een belangrijk politiek thema: er is geen partij die zich er niet over uitsprekt. Een pregnant voorbeeld van het belang dat er aan diversiteit wordt gehecht, zijn de *Chief Diversity Officers* aan de universiteiten. Zij moeten erop toezien dat het aangeboden curriculum divers is, evenals de samenstelling van de studenten. Maar een meer divers aanbod hoeft te niet leiden tot een betere kwaliteit van de studies; van een meer diverse samenstelling van studenten kan hetzelfde worden beweerd. Al kan het geen kwaad studenten en docenten in contact te laten komen met verschillende culturen.

Het moderne verlangen naar diversiteit blijft niet beperkt tot groepen, maar speelt ook op individueel niveau. Wie denkt dat als man of vrouw geboren worden een zekerheid is voor het leven, heeft het mis. De ongelukkige die zich niet thuis voelt in zijn of haar lichaam, heeft de mogelijkheid zich te laten veranderen en eist respect voor het nieuwe geslacht, ook als dat een neutraal geslacht is. Nederland loopt daarin niet voorop: in Zweden hebben ze al een geslachtsneutraal voornaamwoord ('hen', wat Zweeds is voor 'het') en Duitsland gaat mensen die man noch vrouw zijn of zich man noch vrouw voelen, de mogelijkheid geven zich als intersexueel te laten registreren².

De essentie van de mens

Elk mens heeft meerdere identiteiten, wat de vraag om diversiteit relateert. Een universiteit die streeft naar meer zwarte studenten, legt te veel nadruk op huidskleur als bepalend voor identiteit. Want naast zwart of wit zijn mensen ook hetero- of homoseksueel, of beide op zijn tijd; ze zijn socialist of liberaal, afwisselend diervriendelijk of antropocentrisch, tolerant of tiranniek, rationeel of emotioneel, en dat alles soms op een en dezelfde dag. Barack Obama zei over zijn zwarte identiteit: "Mijn identiteit mag dan misschien wortelen in mijn raciale herkomst, maar het is daar niet geëindigd – dat wilde ik niet."

We leven in het paradigma van het individu met een wisselende identiteit, maar Montaigne dacht ook al na over wat onze identiteit bepaalt.³ Zijn belangrijkste reden zichzelf als onderwerp van zijn boek te nemen, was om de essentie van het mens-zijn te ontdekken. Wat maakt een mens tot mens? De Griekse filosoof Aristoteles (384-322 v.o.j.) geloofde dat de mens zich onderscheidde van dieren door zijn rationaliteit. Nu weten we wel beter, want zowel logica als taal komt voor bij andere dieren. Sommige diersoorten hebben zelfs een moreel besef, zoals van wederkerigheid en rechtvaardigheid, en een zelfbewustzijn, kenmerken die uitsluitend aan mensen werden toegeschreven.

Enerzijds geloven we in onze meervoudige identiteit, anderzijds zijn we gedurende ons leven een en dezelfde persoon en moet er dus een blijvende identiteit zijn die ons maakt tot dat unieke individu. Of toch niet? Ik ben geneigd te denken, dat de Sicco die dit schrijft dezelfde Sicco is als de Sicco die straks zal doodgaan. Door de jaren heen zal ik ouder zijn geworden, met minder haar op mijn hoofd en meer rimpels, en hopelijk wat wijzer en rustiger, maar het is nog steeds Sicco die daar straks opgebaard ligt, niet een ander. Maar wat is de kern die maakt dat, ondanks alle veranderingen door de jaren heen, Sicco nog steeds Sicco is?

Het is een probleem waarmee al sinds de oudheid wordt geworsteld: is alles veranderlijk of heeft elk ding, elke entiteit, levend of niet-levend, een onveranderlijke essentie? De Griekse filosoof Heraclitus (535-480 v.o.j.) geloofde dat alles altijd aan verandering onderhevig is. Niets is ooit hetzelfde als het moment daarvoor. "Men kan niet tweemaal in dezelfde rivier stappen", schreef hij cryptisch. Toch geloofde Heraclitus in een ordenend en onveranderlijk principe, namelijk het patroon van verandering, door hem 'logos' genoemd. De telkens veranderlijke werkelijkheid is aan bepaalde wetten en regelmatigheden onderworpen, en deze wetmatigheid verandert niet.

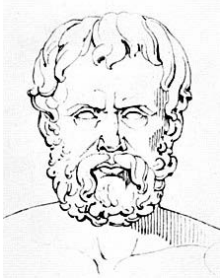
Parmenides, een tijdgenoot van Heraclitus, beweerde het tegenovergestelde: niets verandert. Een zeer contra-intuïtieve stelling, aangezien de werkelijkheid een heel ander beeld geeft – kijk maar om u heen, of in de spiegel. Alles verandert, zelfs onze identiteit. Toch wil ik hier Parmenides' redenering weergeven omdat het een van de eerste voorbeelden van logica was en goed aantoont tot welke absurde conclusies logisch redeneren kan leiden. Parmenides redeneerde als volgt: er is een 'zijn' van *wat* iets is, bijvoorbeeld een rode hamer, en een 'zijn' van *dat* iets is, de rode hamer bestaat. Het laatste 'zijnde' is een existentieel 'zijnde'. De enige zekere kennis die de mens heeft, is dat er iets is. Simpel gezegd: zeggen dat 'niets' bestaat kan niet, want dan is het niet 'niets', maar iets. Neem bijvoorbeeld de uitspraak 'X is of X is niets'. Als X iets is, valt het binnen het 'zijnde'. Is X niets, dan is het zonder meer niet, wat zoveel wil zeggen als dat er geen X is, dus is er niets buiten het zijn. Het 'zijnde' is absoluut en noodzakelijk. Aangezien Parmenides geloofde dat denken ook een 'zijnde' is, kan 'niets' ook niet gedacht worden, zonder eraan te denken als een iets, er is alleen 'zijn'. Zodoende kwam hij tot de conclusie dat het 'zijnde' één geheel is en nooit verandert. Immers, verandering impli-



Sicco Polders (1966) is filosoof. Hij geeft colleges, onder meer voor de Universiteit van Amsterdam, op het gebied van ethiek en wetenschapsfilosofie. Hij is een bewonderaar van Montaigne, Kant, Schopenhauer en Nietzsche. De tekst maakt onderdeel uit van de te verschijnen bundel 'Met Montaigne in het achterhoofd'.

ceert een eerder niet-zijn. En dat is, zoals net aangetoond, onmogelijk. Ook is er geen ontstaan of vergaan van de dingen. Niets kan ontstaan, want dat zou betekenen dat niets tot iets kan worden, terwijl niets niet bestaat. En niets kan vergaan, want iets kan nooit niets worden, want niets bestaat niet. Er is dus geen verleden en geen toekomst, alleen een continu nu. En ten slotte beweerde Parmenides dat er geen beweging is, want alle ruimte die er is, is gevuld met zijn. Alles is 'zijnde', er is geen lege ruimte waar iets naar toe kan bewegen. Zoals ik al zei, een tamelijk absurde conclusie, want er is voortdurend sprake van verandering en beweging, en van ontstaan en vergaan van dingen op deze wereld.

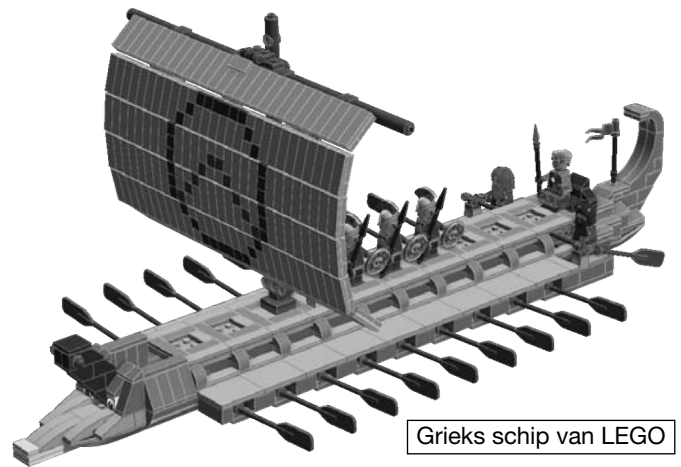
Parmenides werd dan ook geridiculiseerd door anderen.



Zijn leerling, Zeno van Elea (ca. 490-430 v.o.j.), wilde zijn leermeester verdedigen en bedacht daarvoor een aantal beroemd geworden paradoxen. Zijn strategie was verrassend en doeltreffend. Zeno bevestigde niet de conclusies van Parmenides, maar toonde aan dat de uitgangspunten van diens tegenstanders, indien streng doorgeredeneerd, tot absurde conclusies leiden, de zogeheten 'reductio ad absurdum'. Parmenides' bewering dat er geen beweging bestaat is niet absurd, maar de bewering dat er wel beweging is. De bekendste paradox van Zeno, over Achilles en de schildpad, dient dit aan te tonen. Achilles, dé Griekse held, gaat een hardloophwedstrijd aan met een schildpad. Aangezien Achilles tien keer sneller is dan de schildpad geeft hij de schildpad, rechtvaardig als hij is, een voorsprong van duizend meter. Ze gaan tegelijkertijd van start, maar zodra Achilles het startpunt van de schildpad heeft bereikt, heeft deze alweer honderd meter afgelegd. Komt Achilles vervolgens op dat punt aan, dan is de schildpad weer tien meter verder, en dit tot in het oneindige. Hij kan de schildpad nooit inhalen omdat deze telkens weer een tiende van de ingelopen afstand heeft afgelegd. Een logische redenering die leidt tot een foute conclusie.

Het schip van Theseus

De vraag hoe het kan, dat alles schijnt te veranderen, maar er toch ook een onveranderlijke essentie moet zijn, simpelweg omdat er iets is dat verandert en omdat mensen door de tijd heen niet een ander mens worden – behalve dan in spreekwoordelijke zin – heeft ook een held van Montaigne beziggehouden, de filosoof en geschiedkundige Plutarchus (ca. 46-120). Van hem is het volgende raadsel, met in de hoofdrol de Griekse mythologische held Theseus. Nadat Theseus op Kreta de Minotaurus heeft gedood, vaart hij met zijn schip richting Athene. Al op de eerste dag blijken de houten planken van zijn schip niet stevig genoeg en beveelt Theseus een houten plank te laten vervangen door een plank van staal. Het blijkt niet afdoende en hij laat elke dag een plank vervangen. Op de tweede dag heeft het schip twee nieuwe planken, op de derde dag drie, enzovoorts. Na honderd dagen vaart Theseus met zijn schip met honderd nieuwe stalen planken de haven van Athene weer binnen. Is het schip dat de haven uitvoert, hetzelfde schip als het schip dat nu ligt aangemeerd? Een lastig te beantwoorden vraag. Enerzijds is het schip een



Grieks schip van LEGO

nieuw schip, want het schip dat uit Athene vertrok was gemaakt van houten planken, terwijl het schip dat nu in de haven ligt, gemaakt is van stalen planken. Dus gaat het om twee verschillende schepen. Anderzijds, Theseus en zijn bemanning waren honderd dagen op zee, hadden steeds een schip onder hun zeebenen en zijn nooit overgestapt op een ander schip. Het gaat dus wel degelijk om één schip.

Een mogelijk antwoord is, dat het aantal vervangen planken bepaalt of het wel of niet een ander schip is. Bijvoorbeeld, één nieuwe plank geeft geen significante verandering, meer dan de helft aan nieuwe planken maakt een ander schip. Toch denk ik niet dat dit juist is. Het is namelijk willekeurig te zeggen dat we na het vervangen van één plank nog met hetzelfde schip te maken hebben, maar na vervanging van vijftig planken niet meer. Dan kunnen we de grens ook bij 49 of 10 leggen. Als we daarentegen zeggen dat elke verandering een ander schip creëert, heeft dat ook zo zijn gevolgen. Immers, objecten – levend of levenloos – veranderen steeds van materiaal. Om nu te zeggen dat ik niet meer de persoon ben van een aantal weken geleden door een nieuwe vulling in mijn kies, lijkt me een verontrustende conclusie. Heeft niets een vaste identiteit door de tijd heen?

Montaigne was er uitgesproken over: Heraclitus' idee van eeuwige verandering was van toepassing op de wereld én op hem. De wereld beschouwde hij als "...een nooit rustende slinger. Alle dingen zijn er onophoudelijk in beweging..."⁴ En dat geldt ook voor zijn onderzoek naar zichzelf. Het object Montaigne valt niet vast te leggen: "Het wankelt verward in een natuurlijke dronkenschap."⁵ In zijn zoektocht naar het wezenlijke van het mens-zijn kwam hij uit op een oneindige diversiteit.

¹ Montaigne, *Essays* (ME), vert. Frank de Graaff, Uitg. Boom: Amsterdam, 2001, p. 398.

² Eind 2017 heeft het Bundesverfassungsgericht bepaald dat mensen die man noch vrouw zijn het recht moeten hebben zich als intersexueel te laten registreren. (noot van de redactie)

³ Het woord identiteit komt bij Montaigne trouwens niet één keer voor.

⁴ ME p. 947.

⁵ Ibid.



Montaigne, Multatuli, Kousbroek, drie humanistische essayisten

Rudy Schreijnders

Ik wil graag beginnen met een paar persoonlijke noten: er wordt namelijk nogal eens aan mij gevraagd of ik vernoemd ben naar Rudy Kousbroek: we delen immers de gemeenschappelijke voornaam Rudy. Dat is niet het geval. In mijn familie gaat wel een anekdote rond over de huisarts van mijn ouders na mijn geboorte. Hij zocht mijn moeder thuis op om haar te feliciteren en vroeg naar de naam van de nieuwe zoon. Mijn moeder antwoordde naar waarheid: Rudy. Waarop de huisarts verbaasd vroeg of ze mij misschien naar hem vernoemd hadden: hij heette namelijk ook Rudy. Mijn moeder wist dat helemaal niet en ontkende dat dus. Een paar dagen later viel een rekening van de huisarts bij mijn ouders op de mat. Mijn moeder was daar natuurlijk verbaasd over omdat hij ongevraagd langs was gekomen. Ze schijnt toen opgemerkt te hebben dat ze spijt had van haar antwoord aan de dokter: misschien had hij geen rekening gestuurd als ze had gezegd dat ik naar hem vernoemd was!

Toch speelt onze gemeenschappelijke voornaam (Kousbroek noemde mij in zijn mails altijd voornaamgenoot) wel een rol. Mijn vader was journalist en thuis kwamen de zeven landelijke dagbladen die mijn vader las en waaruit hij artikelen knipte. Ik imiteerde zijn gedrag en zal ongetwijfeld met iets meer aandacht de artikelen van mijn voornaamgenoot gelezen hebben. Of is dit misschien een rationalisatie achteraf? In ieder geval waren zijn artikelen belangrijk in mijn leven: ik leerde erdoor kritisch te blijven nadenken en me niet te laten meeslepen door in de mode zijnde ideologieën. En ik leerde kritisch te staan ten opzichte van religie.

Ik ben in 1983 afgestudeerd in de Nederlandse Taal- en letterkunde



Rudy Schreijnders (1950) studeerde aan de UvA (Nederlands) en aan de UvH, werkte als redacteur bij het CBS, was voorlichter van Greenpeace en hoofd communicatie bij Humanitas; hij begon in 2011 aan een proefschrift over Rudy Kousbroek en is recent gepromoveerd.

waarna ik altijd al een studie wilde doen naar het werk van Kousbroek. Het was economische crisis, geen plekje vrij aan de Universiteit van Amsterdam. Ik heb daarom allerlei andere leuke dingen gedaan: persvoorlichter geweest bij het Centraal Bureau voor de Statistiek en hoofd communicatie bij vrijwilligersorganisatie op humanistische grondslag Humanitas. In 2010 werd ik zestig en mocht ik van de CAO welzijn met flexpensioen: dit

was natuurlijk mijn kans om die oude wens nieuw leven in te blazen! Eerst heb ik aan Kousbroek gevraagd of hij het wel op prijs zou stellen als ik een proefschrift over zijn werk zou schrijven: na enige aarzeling gaf hij mij – in aanwezigheid van zijn vrouw Sarah Hart – zijn 'zegen'. Ik

vroeg hem toen ook wat hij zijn belangrijkste essays vond: hij antwoordde (voor mij verrassend) de essays óver of beter gezegd tégen religie. Op het voorstel een proefschrift te schrijven over Kousbroek reageerde mijn universiteit echter niet bijster enthousiast (Marita Mathijssen gebruikte als argumenten: je bent er al lang uit, het past niet in ons onderzoeksprogramma, allemaal waar maar pas later begreep ik dat ze een felle polemiek met Kousbroek heeft gevoerd en dat er misschien dus ook persoonlijke motieven mee hebben gespeeld)¹.

Bij Humanitas werkend had ik de

Universiteit voor Humanistiek in mijn takenpakket en daar reageerde Bert Gasenbeek enthousiast op mijn idee een proefschrift over Kousbroek te gaan schrijven. Die universiteit paste ook wonderwel bij wat Kousbroek zijn belangrijkste essays vond. Bert bracht me in contact met hoogleraar Joachim Duyndam die als theorie geformuleerd had dat humanisten hun inspiratie halen uit aspecten van andere mensen – hij noemt dat inspirerende voorbeeldfiguren. Duyndam vindt Kousbroek zo'n intellectueel inspirerende figuur aan wie hij graag een studie gewijd zou zien. De humanistische invalshoek beviel mij goed: het gaf me de kans het werk van Kousbroek met een frisse blik en vanuit een ander gezichtspunt te bestuderen dan als neerlandicus.

Wat was de vraagstelling van mijn proefschrift? Die luidde: In hoeverre kan de essayist Rudy Kousbroek beschouwd worden als een representant van de essayistisch-humanistische traditie, waartoe ook Montaigne en Multatuli gerekend kunnen worden. Als het gaat om een bij het humanisme passend literair genre zullen veel humanisten allereerst denken aan de roman (die gaat immers vaak over mensen, aan wie je je als lezer kunt spiegelen of je kunt met de hoofdpersoon meeleven). Ik heb onderzocht in hoeverre er binnen het humanisme sprake is van een essaytraditie en specifiek gekeken naar de drie auteurs uit mijn vraagstelling: Michel de Montaigne, Multatuli en Kousbroek.

Voor ik toekom aan die traditie wil ik iets zeggen over hun leven en over de tijd waarin ze leefden. Daarna bespreek ik de vijf kenmerken die ik aan die traditie heb toegekend en laat ik zien dat de drie auteurs daar inderdaad toe gerekend kunnen worden.

Dit is de tekst van de lezing die Dr. Rudy Schreijnders hield voorafgaand aan de Algemene Jaarvergadering van De Vrije Gedachte op 14 april 2018 te Utrecht.

foto's daarvan: René van Elst

Michel de Montaigne (1533-1592)

Montaigne is de 'uitvinder' van het essay want hij noemde het boek dat hij schreef: *Les Essais* ofwel *De Essays*. Deze Fransman leefde in een chaotische tijd en in een tijd van oorlog (de zestiende eeuw in Frankrijk wordt wel gekenschetst als een eeuw van oorlog met af en toe een korte periode van vrede). Door de godsdienstoorlogen stonden katholieken tegenover de protestanten en dat liep dwars door families heen en ook door die van Montaigne: een deel bleef katholiek een ander deel werd protestant. Vaste zekerheden verdwenen door de ontdekking van een nieuw continent: weerspiegelden de drie tot dan toe bekende continenten dan niet God de vader, de zoon en de heilige geest? Boekdrukkunst zorgde voor de snelle verspreiding van nieuwe ideeën.

Montaignes vader was kasteelheer en wijnproducent vlak bij Bordeaux. Hij gaf zijn zoon een bijzondere opvoeding (die je humanistisch kunt noemen): als baby werd Michel ondergebracht bij een boerengezin (met de gezonde melk ervoer hij meteen het boerenleven van de mensen waarover hij later seigneur zou worden). Terug op het kasteel sprak iedereen Latijn tegen hem (tijdens de renaissance greep men immers terug op de klassieke auteurs en kennis van het Latijn zou goed voor zijn ontwikkeling: goed Latijn kennen stond gelijk aan goed kunnen denken. Daarom zou het ook goed voor zijn latere carrière zijn.). Verder werd Michel 's morgens met zachte muziek gewekt. Door die opvoeding was de overgang naar kostschool in Bordeaux voor hem extra groot. Montaigne werd daar orde en discipline bijgebracht en hier is zijn weerzin tegen rigide systemen, schoolse kennis en dogmatisch denken ontstaan.

Montaigne ging rechten studeren en werkte op het gerechtshof. Hij keek met afschuw naar het martelen om een bekentenis los te krijgen. Volgens hem kwamen veel vrouwen ten onrechte als heks op de brandstapel, zonder dat hij daar iets aan kon doen. Hij trok zich dan ook graag terug uit het publieke leven en ging boeken lezen in de studeerkamer op zijn kasteel. Hij was

echter geen kamertjesgeleerde: hij bestierde het landgoed (met tegenzin, maar toch), werd burgemeester van Bordeaux (en was er trots op herkozen te worden), maakte een lange reis naar Rome (het katholieke en renaissance-tische centrum van de wereld) waar hij zijn *Essays* aan de Paus aanbood. Ondanks de kritiek van de pauselijke censor bracht hij er geen veranderingen in aan. De Romeinen waren in Montaignes ogen wereldburgers en hij was er trots op dat het burgerschap van die stad, waarom hij gevraagd had, hem verleend werd.

Multatuli, pseudoniem van Eduard Douwes Dekker (1820-1887)

De negentiende eeuw kent in Nederland een aantal belangrijke gebeurtenissen, zoals de liberale en democratische grondwetswijziging van 1848 waardoor de macht van de koning ingeperkt werd en de vrijheid van religie werd vastgelegd. In 1857 werd de schoolwet aangenomen (de



basis van openbare scholen) en later volgde de stichting van de HBS. Het was de eeuw van arbeidersemancipatie en van de afschaffing van de slavernij (in 1863).

Multatuli's geboortehuis in Amsterdam is nu Multatuli-museum. Hij gaat na een mislukte schoolcarrière naar Nederlands-Indië, waar hij de uitbuiting door de lokale regent ziet. Hij klaagt de regent aan en als hij geen gelijk krijgt, neemt hij ontslag en geeft daarmee een riant pensioen op. Het liefst wil hij keizer van Insulinde worden, en om de publieke opinie te beïnvloeden (en indirect de politiek)

schrijft hij *Max Havelaar*. Multatuli wordt veroordeeld omdat hij in een theater iemand een klap verkocht heeft nadat deze man aanmerkingen had op de hoofdrolspeelster. Hij vlucht naar Duitsland, waar een bewonderaar hem een huis in Ingelheim am Rhein cadeau doet. Daar sterft hij. Dat huis is lange tijd het Multatuli hotel geweest, maar nu gesloten. Multatuli wordt als eerste Nederlander in Gotha gecremeerd.

Rudy Kousbroek (1929-2010)

Kousbroek werd geboren in Nederlands-Indië. Hij had een zorgeloze, maar ongelukkige jeugd op een christelijk internaat. Daar spelen zich een paar belangrijke gebeurtenissen af:

* De dominee zegt Kousbroek die elf jaar oud is, dat dieren niet naar de hemel gaan. Dit vervreemdt hem van het geloof: dat moet dan toch ook voor mensen gelden?

* Voor het slapen gaan vertelt Kousbroek altijd een verhaal op de jongensslaapzaal. De directrice verbiedt dat als

ze hoort dat er een erotische passage in voor komt. Daarom is hij zijn verhalen maar gaan opschrijven.

* De directrice neemt zijn opvoeding persoonlijk ter hand, sluit hem op in de badkamer en zegt tegen de twaalfjarige Kousbroek dat hij zal sterven als hij geen vergiffenis aan God vraagt. Kousbroek ziet het als een – weliswaar gewaagd – experiment, maar vraagt geen vergiffenis en constateert de volgende dag tot zijn opluchting dat hij niet gestorven is. De invloed van de directrice en van het geloof was voorgoed voorbij.

Na zijn repatriëring naar Nederland, gaat Kousbroek naar het Amsterdams lyceum (zijn naam als eindexamenkandidaat staat op de muur van de aula). Remco Campert is een klasgenoot en levenslange vriend die echter voor het eindexamen van school gaat: te veel gespijeld om naar jazzmuziek te luisteren. Kousbroek begint na zijn eindexamen aan de studie wis- en natuurkunde. Hij gaat naar Parijs (vlucht voor provincialisme?), waar hij Chinees en Japans studeert en als redacteur werkt bij het tijdschrift *Information sur les Sciences sociales* (van de Unesco). Hij trouwt met Ethel

Portnoy, geboorte van dochter Hepzibah (die de tekeningen in de *Aaibaarheidsfactor* maakte) en zoon Gabriël. Discussies met Franse studenten bereiden Kousbroek als het ware voor op het schrijven van essays. Na de scheiding van Ethel trouwt hij met Sarah Hart en krijgt nog een dochter Hannah. Een aantal gebundelde essays verschenen onder de verzamelnaam *anathema* (wat zowel banvloek als gift aan de goden betekent) en *fotosynthese*.

Terug naar het onderwerp van mijn proefschrift. Aan auteurs die ik in de essayistisch-humanistische traditie plaats, heb ik vijf kenmerken toegekend:

- 1 ze richten hun blik op de mens en de wereld
- 2 ze hebben een kritische kijk, ook op zichzelf
- 3 ze zijn grensgangers: ze kijken over grenzen heen
- 4 het zijn autonome denkers, die geen leefregels van anderen volgen
- 5 ze zetten stijl in om te overtuigen en ironie om te bekritisieren.

Hoe vinden we deze vijf kenmerken terug bij de drie door mij bestudeerde auteurs?

1) Als eerste kenmerk **richten** auteurs uit de essayistisch-humanistische traditie hun **blik op de mens en de wereld**, en dus niet naar boven naar God. Dat gaat zelfs op voor Montaigne, hoewel hij in een tijd leefde waarin godsdienst nog vanzelfsprekend was. God komt in zijn essays echter maar een enkele keer ter sprake. Waarschijnlijk verkende Montaigne liever wie hij is en hoe hij zich tot de wereld verhoudt, omdat zijn wereld verscheurd werd door de godsdienstoorlogen.

Multatuli is een pionier van de ongodsdienstige moraal, in onze 21ste eeuwse taal: alles van boven komt van beneden. Hij wil dat zijn lezers hun hoogste gave, hun denken, ontwikkelen en hun gezonde verstand gebruiken. Zo kan het vrije denken waan en illusie verwerpen en zo geeft hij, in onze van God verlaten wereld, vorm aan een zelfstandig mens met een ongehinderd besef van menselijke verantwoordelijkheid. Door het centraal stellen van de mens (*'De roeping van den mens is mens te zijn.'* is een

beroemd aforisme van Multatuli) is een (radicaal) atheïstisch wereldbeeld voor hem steeds vanzelfsprekender geworden. Ook nu nog is hij inspiratiebron voor zowel vrijdenkers, humanisten als atheïsten.

De blik op de mens en de wereld richten is ook voor Kousbroek vanzelfsprekend. Hij ziet religie als bron van het kwaad. Niet-geloven is voor Kousbroek een volwaardige, seculiere levensbeschouwing, zelfs als deze hem niets te bieden heeft. Niet-geloven



biedt hem in ieder geval geen valse hoop, zoals religies in zijn ogen doen. Als wetenschapsoptimist gelooft hij in vooruitgang. Dit optimisme gaat bij hem samen met het inzicht dat het leven op zichzelf geen zin heeft. Zijn visie op de werkelijkheid neigt zelfs naar het zwartgallige. Het paradoxale van dit zwartgallige optimisme biedt hem de mogelijkheid beide visies in zijn essays weer te geven. Zijn essays winnen daardoor aan diepte en ze worden er boeiender door.

2) Auteurs uit de essayistisch-humanistische traditie hebben, en dat is het tweede kenmerk, **een kritische kijk op de wereld**. Daarbij **kijken** ze ook **kritisch naar zichzelf**. Zo uit Montaigne kritiek op de christenen omdat ze zonder enige devotie bidden. Dat lijkt me een boude uitspraak in de zestiende eeuw. Hij kijkt ook kritisch naar zichzelf als hij zich afvraagt of hij wel geleerd genoeg is om een boek te schrijven. Maar gelukkig ziet hij daarin een uitweg. Niemand heeft ooit een onderwerp behandeld dat hij beter kent dan het zijne, namelijk zichzelf. Daarin moet hij wel de grootste geleerde ter wereld zijn.

Multatuli's kritische geest blijkt natuurlijk uit zijn boek *Max Havelaar*. Rudy Kousbroek bewondert Multatuli dan ook om zijn kritische geest en het voorzien van valse gevoelens en bedrog, die Kousbroek in verband brengt met Multatuli's afkeer van religie. Multatuli die alles in twijfel trekt en bekritiseert, heeft zich echter niet uitgesproken tegen het koloniale systeem. Hoe valt dat dan te rijmen? Hij gelooft niet dat je zaken kunt verbeteren door het systeem te veranderen. Praten over systemen is in zijn ogen juist een slimme manier om veranderingen tegen te houden. Het komt er bij hem op aan hoe je als mens handelt en ook hoe hijzelf gehandeld heeft. En dat staat los van het koloniale systeem waarbinnen dat gebeurt.

Zelfspot is volgens Multatuli-biograaf Dik van der Meulen typerend voor Multatuli's latere werk en uit zijn verlovingsbrieven blijkt dat hij ook zichzelf kritisch beschouwd heeft wat natuurlijk past bij iemand die – ook in zichzelf – naar waarheid zoekt.

Voor Kousbroek is kritiek fundamenteel, namelijk het fundament van de wetenschap. Net als Multatuli is Kousbroek een religiecriticus: kunst komt voor hem in plaats van geloof. Hij heeft geen behoefte aan iets hogers dan de kunsten. Daarmee zouden de kunsten namelijk gereduceerd worden tot iets dat niet hoog genoeg zou zijn. Zijn kritiek is vooral op (de domheid van) anderen gericht, maar kan ook zelfkritiek inhouden: zo geeft hij achteraf toe dat hij Konrad Lorenz in zijn Huizinga-lezing [*Ethologie en cultuurfilosofie*, 1972 - Red.] onrecht heeft aangedaan of bekijkt hij zijn gedrag als kind met kritische distantie. Als kind moet hij naar eigen zeggen een onuitstaanbaar jongetje zijn geweest. Hij wist alles beter en werd op de lagere school dan ook IWA genoemd, I-W-A, de afkorting van: Ik Weet Alles.

3) De auteurs uit de essayistisch-humanistische traditie zijn **grensgangers**, ze **kijken over grenzen heen** en dat is het derde kenmerk van deze traditie. Montaigne wordt gezien als een grensganger tussen literatuur en filosofie. Tot zijn eigen verbazing kan hij

namelijk morele lessen trekken uit zijn essays. Als een grensganger kan hij zijn eigen samenleving vanuit een andere culturele achtergrond beschouwen (bijvoorbeeld die van Tupinambá-indianen, maar ook van andere Europese volken en van religieuze gewoontes). Hij overschrijdt tevens de grenzen tussen de mensen- en dierenwereld. Montaigne heeft namelijk ook inlevingsvermogen als het om dieren gaat: als hij zijn honden een haas ziet verscheuren, voelt hij dat in zijn eigen ingewanden. In veel opzichten vindt hij dieren beter aan het leven aangepast dan mensen. Hij maakt de perspectiefsprong naar zijn kat: hij kijkt door de ogen van zijn kat naar zichzelf. Uit dat moment komt volgens Saul Frampton, één van Montaignes biografen, zelfs zijn hele filosofie voort.

Het grensgangerschap van Multatuli uit zich in het samengaan van zijn rationalisme en zijn romantische inborst. Hij ziet in dat verstand en gevoel samengaan en dat ze elkaar wederzijds nodig hebben. Zo weet hij zijn romantische temperament te verenigen met een verlichte (in de betekenis van de achttiende-eeuwse Verlichting) manier van denken en redeneren. Zijn romantisch getint individualisme leidt bij hem tot engagement en oprechtheid.

Ook Kousbroek is – en hier bestaat een duidelijke overeenkomst met Multatuli – niet alleen een rationalist, maar hij heeft ook romantische verlangens, zelfs als die onmogelijk zijn. Zo wil hij voor zijn dood met de helft van de mensheid naar bed zijn geweest – namelijk de vrouwelijke. Als ik stellingen bij mijn proefschrift had mogen maken (dat is bij de Universiteit voor Humanistiek echter geen gewoonte) dan had mijn elfde scherpsstelling geluid: 'Als Kousbroek biseksueel was geweest had hij voor zijn dood met de gehele mensheid naar bed gewild'. Kousbroek is zich pijnlijk bewust van de tegenstelling tussen zijn ratio en zijn romantische inborst als hij terugdenkt aan zijn jeugd in Nederlands-Indië. Hij heeft een romantisch verlangen naar de onschuld waarmee hij als kind onder de vroegere koloniale verhoudingen opgegroeid is. Zijn ratio zegt hem tegelijkertijd dat hij niet

terug mag verlangen naar dergelijke verwerpelijke koloniale verhoudingen.

Net als Montaigne kijkt Kousbroek over de grenzen van literatuur en filosofie heen (een reden om hem een eredoctoraat aan de Universiteit Groningen te verlenen), maar hij overschrijdt ook de grenzen van mens en dier (twee overeenkomsten met Montaigne). In dat grensgangerschap past Kousbroeks privé-indeling van het koninkrijk der dieren volgens de aai-baarheidsfactor: het maken van zo'n indeling is rationeel, maar het criterium – gebaseerd op de aaibaarheid van het dier met de poes aan de top van de piramide – is eerder romantisch en verschilt daardoor van alle gangbare indelingen.

Kousbroek vindt dat een menselijke samenleving ook rekening moet houden met het lot van dieren, onze medereizigers: zij zijn immers overgeleverd aan hoe mensen met hen omgaan en niet in staat – zoals de mensen – hun eigen lot te bepalen. Hij verzet zich tegen de bio-industrie. Aan zijn steun voor de Partij voor de Dieren komt echter een einde omdat hij zich niet kan verenigen met de reli-



gieuze opvattingen (Zevendedagsadvocaten) van de partijleiding.

Kousbroeks eredoctoraat aan de Universiteit van Groningen wordt ook verleend omdat hij over de grenzen van alfa en bèta heen kijkt en met evenveel gemak schrijft over cultuur als over techniek. De briefwisseling tussen Willem Frederik Hermans, Ethel Portnoy en hemzelf heet dan ook bijna programmatisch: *Machines en emoties*.

4) Autonoom denken en geen leefregels van anderen volgen is het vierde kenmerk van auteurs uit de essayistisch-humanistische traditie. Dat houdt

ook in dat ze naar waarheid zoeken, eerlijk zijn en tegen de stroom van de publieke opinie in durven gaan. Montaigne laat dit al blijken door een boek te schrijven en te publiceren. Hij was namelijk van adel en schrijven was in zijn tijd natuurlijk klerken- en monnikenwerk. Nog ongebruikelijker was het in zijn tijd om over jezelf te schrijven. Verder kwamen er onderwerpen in zijn essays aan bod waarover niet of nauwelijks in een serieus boek aandacht was besteed, zoals seksualiteit, ziekte (Montaigne was nierpatiënt) of zijn stoelgang. Zijn nieuwsgierigheid tijdens zijn reis naar Rome, waardoor hij zijn eigen cultuur in een ander perspectief kon zetten en zijn kritiek op tijdgenoten die vastzaten aan lokale gewoontes, toont dat eveneens aan.

Het autonome denken van Multatuli blijkt uit het feit dat hij de onderdanigheid van de vrouw aan de man bespot, dat hij vindt dat vrouwen meer te zeggen behoren te hebben en dat hij pleit voor volledige gelijkstelling van man en vrouw in het politieke en maatschappelijke leven. Hij vervloekt de zedelijke voorschriften die voorschrijven dat meisjes en vrouwen dom moeten worden gehouden en dat gevallen vrouwen veracht moeten worden. Zowel vrouwen als mannen ontwikkelen in de negentiende eeuw onder zijn invloed radicale feministische denkbeelden waardoor de ondergeschiktheid van vrouwen aan mannen in gezin en maatschappij ter discussie wordt gesteld en scherpe kritiek geuit wordt op de christelijke seksuele moraal.

Multatuli stelt in zijn leven alles in dienst van de waarheid en dat verwacht hij ook van anderen. Wie niet onvoorwaardelijk blijft streven naar waarheid, valt in ongenade. Leugens zijn ook de hoofdzaak van de misstanden in Nederlands-Indië en zijn er verder in de opvoeding, het onderwijs en vooral in het geloof. Multatuli huldigt het voor de negentiende eeuw verlichte standpunt kinderen voorlichting te geven, terwijl kinderen informatie over voortplanting, geboorte en seksleven juist onthouden werd. Over seksualiteit spreekt Multatuli zich uit in een voor zijn tijd gewaagde en bevrijdende taal. Het harteloze zwijgen of de leugens, die uitmonden in een zogenaamde fatsoenlijke braafheid, het

eeuwige ‘zo hoort het nu eenmaal’, probeert Multatuli zijn leven lang te ontmaskeren.

Kousbroek bestrijdt mythes en durft tegen heersende opvattingen, moraal en publieke opinie in te gaan. Zo schrijft hij over zijn bezoek aan de Sexmesse in Kopenhagen en verdedigt hij pornografie. Hij spreekt in zijn essays opvattingen tegen die in zijn ogen onjuist zijn. Wanneer hij naar het Nederlandse koloniale verleden kijkt, wijst hij op het veelvoorkomende racisme in de Indische gemeenschap. Dat racisme blijkt uit de opvattingen over de inheemse bevolking in Nederlands-Indië, denigrerend inlanders genoemd. Hij beseft dat die inheemse bevolking in sommige opzichten anders is dan de Nederlandse. In andere opzichten volstrekt niet, er bestaan immers ook universele waarden. Als de kolonials dat onderscheid niet kunnen maken, dan zien zij niet in dat alle mensen fundamenteel tot dezelfde soort behoren. Het racisme vindt Kousbroek ook de werkelijke (maar altijd buiten beschouwing blijvende) sleutel tot de manier waarop de Indische gemeenschap op de Japanse invasie gereageerd heeft.

Kousbroek verzet zich fel tegen een kijk op de geschiedenis die uitsluitend op Nederland gericht is. Dat gebeurt bijvoorbeeld bij het beschrijven van de Japanse internering van burgers tijdens de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië. Hij probeert – net zoals Rob Nieuwenhuys en Nicolaas Beets gedaan hebben – het gedrag en de mentaliteit van de Japanners te begrijpen. Kousbroek wijst daarbij op het veel grotere lijden van de inheemse bevolking in die tijd, waardoor hij zijn eigen lijden in zo’n Japans interneringskamp kan relativiseren. Tegelijkertijd wil Kousbroek ook geen nieuwe mythe creëren door de Japanners als zachtzinnig voor te stellen.

5) Het vijfde en laatste kenmerk van auteurs in de essayistisch-humanistische traditie is dat ze **stijl inzetten om te overtuigen en ironie om te bekritisseren**. Montaigne wordt – in tegenstelling tot wat hij zelf vindt – een rasstilist genoemd. Zijn stijl maakt zijn boek ook nu nog bijzonder leesbaar. In

nieuwe edities voegde Montaigne vele tekstfragmenten toe, maar hij haalde niets weg. Wat hij vroeger vond is voor hem namelijk even waardevol als wat hij nu denkt en opschrijft. Later kan hij weer heel anders over een onderwerp gaan denken. Hij prikt zijn eigen pretenties in het voorwoord van *De essays* met ironie door. Daarom



ook schreef hij het boek in het Frans en niet in het Latijn, de taal die in zijn ogen eeuwigheidswaarde had. Ik wil jullie graag zijn voorwoord 'Aan de lezer' even voorlezen in de vertaling van Hans van Pinxteren:

Aan de lezer

Dit boek, lezer, is er een te goeder trouw. Het waarschuwt u meteen al dat ik er slechts persoonlijke en privé-doeleinden mee heb nagestreefd. Ik heb het net zomin om u te dienen als voor mijn eigen roem geschreven. Daartoe zijn mijn krachten niet toereikend. Het is slechts bestemd voor mijn vrienden en verwanten: als ik hun ben ontvallen (en dat zal weldra het geval zijn), kunnen zij er iets van mijn aard en mijn stemmingen in terugvinden en aldus de herinnering aan mij levend houden. Als het mij te doen was geweest om de bijval van de wereld, dan zou ik mij mooier en bestudeerd hebben voorgedaan. Ik wil dat men mij ziet in mijn eenvoud, gewoon zoals ik ben, ongedwongen en zonder opsmuk: want ik portretteer mijzelf. Hier zullen zowel mijn gebreken als mijn natuurlijke gedaante onverbloemd worden weergegeven, voorzover het fatsoen mij dit toestaat. Als ik onder een van

die volken had geleefd waarvan het heet dat zij nog de gelukzalige vrijheid van de oorspronkelijke natuurwetten genieten, weet dan dat ik mij volgaarne spiernaakt had laten zien, ten voeten uit. Dus, lezer, ik ben zelf de stof van mijn boek: u zou wel gek zijn uw tijd te verdoen met een zo frivool en ijdel onderwerp. Vaarwel dus.

Montaigne, 1 maart 1580

Multatuli's stijl is voor hem geen kunst of kunstje, maar komt recht uit zijn hart. Zijn stijl is kort, flitsend en kernachtig. Het lijkt erop of je met hen meedenkt terwijl hij zit te schrijven; hij zet aforismen, fictieve dialogen, retorische vragen, treffende voorbeelden en vlijmscherpe spot in om de lezer tot zelfdenken op te wekken. Humor is verder een onmiskenbare kracht van *Max Havelaar*. Van dit boek wordt wel gezegd dat de kracht ervan de stijl is. In de dialogen komen eufemisme, sarcasme en ironie voor, zoals de speciale manier waarop resident Slijmering

sprekt (met een punt achter ieder woord). Multatuli's spot en ironie blijken verder uit *Woutertje Pieterse*.

Zelfs mensen die de opvattingen van Multatuli verwerpelijk vinden, zoals de Jezuïet H. Padberg, kunnen Multatuli's stijl waarderen. De vorm waarin hij zijn teksten giet, is namelijk bijna altijd de moeite waard. Dat is volgens Padberg des te gevaarlijker omdat men de 'onzin' die erin verkondigd wordt, er gaarne om slikt.

Ook Kousbroek wordt geprezen om zijn schrijfstijl, die zich kenmerkt door het gebruik van persiflages en parodieën en door het gebruik van originele en beeldende vergelijkingen. Laat ik een paar voorbeelden geven: Kousbroek noemt een mitrailleur – provocerend natuurlijk – een wondermachine. Hij ziet haute couture in een tank. Geen vallei is hem zo liefelijk als een drooggevalen rivierhaven met scheepswrakken. Geen hooggebergte is zo woest als op elkaar gestapelde auto's op een autokerkhof. Door deze grensoverschrijdende beeldspraken krijgen zijn essays een lichte en humoristische toon.

Ironie is kenmerkend voor Kousbroeks essays: hij bekritiseert met zijn

ironie zichzelf. Een voorbeeld" Hij vindt de Alfa Romeo Super Sprint 1750 de mooiste auto aller tijden: het is een wonder en met ironie voegt hij eraan toe: zoals alles uit zijn geboortjaar (1929). Maar hij bekritiseert met zijn ironie vooral opvattingen van anderen. Ook een voorbeeld: Maria heeft bij de aanslag op de Paus de baan van de kogel een beetje uit zijn baan gebogen zodat de Paus niet dodelijk getroffen werd. Maar waarom dan niet wat verder afbuigen zodat de Paus helemaal niet getroffen zou zijn? Omdat het wonder dan niet zichtbaar zou zijn geweest? En waarom redt Maria de Paus wel, maar zo velen anderen op wie geschoten wordt, niet? Dat is toch juist verwerpelijk? En als de Paus een dankdienst houdt voor Maria, vindt Kousbroek dat de Paus dat beter had kunnen doen voor de uitvinder van bijvoorbeeld het poliovacin: die heeft immers niet één mens, maar miljoenen mensen het leven gered! Zo denkt Kousbroek dan mee in de lijn van een gedachte die hij verwerpt, om zo de onzinnigheid van die gedachte te laten zien. Kousbroek toont met zijn ironie aan dat vastgeroeste waarheden toe zijn aan herijking en dat eeuwige waarheden niet bestaan. Daarom past ironie zo goed bij Kousbroek én in de essayistisch-humanistische traditie.

Ik concludeer:

Uit mijn onderzoek is gebleken dat Montaigne, Multatuli en Kousbroek verwant zijn aan elkaar. Er blijkt ook uit dat die verwantschap goed te beschrijven is door hen alle drie te plaatsen in de door mij geconstrueerde essayistisch-humanistische traditie. Voor Montaigne en Multatuli had ik dat al in mijn vraagstelling verondersteld. Die conclusie komt dus niet als een verrassing. Ik hoop echter dat het plaatsen van Kousbroek in deze traditie het begrip voor zijn werk zal vergroten.

Vervolgonderzoek zal moeten aantonen of andere essayisten (te denken valt aan Karel van het Reve of Bas Heijne) in deze traditie te plaatsen zijn.



Opvallend is het verder dat het om drie vernieuwers van het essay gaat: Montaigne heeft het genre natuurlijk 'uitgevonden', Multatuli en Kousbroek bedenken een nieuwe vorm om essays te schrijven: Multatuli presenteert zijn essays als genummerde invallen. Kousbroek▲ neemt in de fotosynthesen – vergelijkbaar met een vraag waarmee een essay kan beginnen – een illustratie, meestal een foto, als het uitgangspunt van een essay. Daarna komt bij hem een herinnering, een gedachtegang of een bespiegeling op gang.

Het gaat om drie auteurs die hun tijd vooruit waren. Montaigne ging schrijven over zichzelf wat in zijn tijd ongebruikelijk was. Multatuli was een voorloper door zijn feminisme en de aandacht die hij vroeg voor de slechte positie van de inheemse bevolking in Nederlands-Indië en de arbeiders in het vaderland. Kousbroek was eveneens zijn tijd vooruit: hij maakt de vergelijking tussen het brein en de computer voordat dit gemeengoed wordt en wijst in zijn grensgangerschap vooruit op een breed geformuleerd humanisme (gericht op mens én dier).

Als ik de inspiratie van Kousbroek voor een bredere groep humanisten en vrijdenkers zou moeten benoemen, zou ik willen wijzen op de volgende drie aspecten:

- Denk zelf na, wees eerlijk, prik mythes door, ook als je daarbij tegen de stroom van de heersende moraal of publieke opinie in moet roeien.
- Stel wetenschap en kunst in plaats van religie. Bekritiseer de religie, maar laat je kritiek je er niet van weerhouden er zaken mooi aan te vinden, zoals religieus geïnspireerde muziek of de taal van de Statenbijbel.

- Overschrijd grenzen, bijvoorbeeld tussen filosofie en literatuur, tussen de alfa- en bètawetenschap, of tussen ratio en gevoel, waardoor je een brede oriëntatie ontwikkelt waarin je de voortbrengselen van cultuur én techniek als waardevol kunt zien. Beperk je daarbij niet uitsluitend tot de mens, maar bekommer je ook om het lot van onze medereizigers, de dieren.

Ik rond af:

In mijn proefschrift concludeer ik dat Kousbroek samen met Montaigne en Multatuli de belichaming is van de essayistisch-humanistische traditie. Alle drie de auteurs die ik bestudeerd heb, houden zich bezig met de mens en de wereld, hebben er een kritische kijk op (en in meer of mindere mate ook op zichzelf), zijn autonome denkers, grensgangers, briljante stilisten die ironie inzetten om te bekritisieren. Humanisten, vrijdenkers en atheïsten zijn natuurlijk al heel lang trots op Montaigne en Multatuli. Ze kunnen mijns inziens even trots op Kousbroek zijn. Ik ben dat in ieder geval!

Ik dank u voor uw aandacht.

¹ Tussen Kees Fens (1929-2008) en Rudy Kousbroek enerzijds en Marita Mathijssen (*1944) anderzijds was een verschil van mening over een opmerking van de laatste dat zij Hendrik Tollens (1758-1856) een even groot dichter vond als Victor Hugo (1802-1885). Over Marita Mathijssen op de website van de Universiteit van Amsterdam: 'Letterkundige Marita Mathijssen is emeritus-hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam en specialist in de Nederlandse letterkunde van de negentiende eeuw.' <http://www.uva.nl/nieuws-agenda/agenda/alle-evenementen/content/lezingen/2013/03/amsterdamlezing-marita-mathijssen.html> geraadpleegd op 20 06 2014
In 'Reeds met een voorpoot opgeligt – Victor Hugo en Tollens' gaat Rudy Kousbroek verder met deze polemieken waarbij hij opmerkt dat Marita Mathijssen Hendrik Tollens zelf een betere dichter had genoemd dan Victor Hugo. (Kousbroek 2010, pag. 180-188) Rudy Kousbroek was en is van het tegendeel overtuigd: hij is opgegroeid met Hendrik Tollens en een groot bewonderaar van Victor Hugo. (Kousbroek 2010, 'Reeds met een voorpoot opgeligt – Victor Hugo en Tollens', pag. 180-181)



Het ontstaan van het laïcisme in Frankrijk

Maarten Gorter

In Europa ontstond het secularisme in Frankrijk tijdens de Franse Revolutie (1789-1799). Nadat Napoleon Bonaparte in 1801 de katholieke kerk haar macht teruggaf leek het secularisme dood te bloeden. Eind 19e eeuw herleefde het secularisme in Frankrijk echter. De liberalen en socialistenvamen met een nieuw en nog daadkrachtiger secularisme: *het laïcisme*.

Het laïcistisch secularisme is het meest uitgesproken secularisme; religie is onder het laïcisme een privé-aangelegenheid en volledig gescheiden van de staat.

De Derde Franse Republiek

De Franse keizer Napoleon III (1808-1873), een neef van Napoleon Bonaparte (1769-1821) verliest tijdens de Frans-Duitse Oorlog (1870-1871) de Slag bij Sedan (1870). Hij wordt gevangen genomen door de Duitsers en geeft zich over. De republikeinse volksvertegenwoordiger Léon Gambetta (1838-1882) roept hierna op het stadhuis van Parijs de Derde Franse Republiek uit. Gambetta vormt een regering nog tijdens de Frans-Duitse oorlog en schrijft nieuwe verkiezingen uit. De rechtse monarchisten - die een voorstander waren van vrede met Duitsland - winnen de verkiezingen. Er kwam vrede met Duitsland tegen een hoge prijs, het gebied Elzas-Lotharingen moest teruggegeven worden aan Duitsland. De Fransen moesten 5 miljard goudfrank betalen aan Duitsland, ruim het dubbele van de jaarlijkse staatsbegroting van Frankrijk. De Derde Franse Republiek werd in het begin geregeerd door katholieken, conservatisten en monarchisten. Van de idealen van de Franse Revolutie: *liberté, égalité, fraternité*, was nauwelijks iets terug te vinden in de nieuwe Franse republiek. De liberalen en socialistenvloegen hun handen ineen om dit te doorbreken door hervormingen en veranderingen in te voeren.

De eerste veranderingen kwamen van de liberale minister van onderwijs Jules Ferry (1832-1893). Tussen 1879-1882 nam hij vele wetten aan ter hervorming van het onderwijs. Het openbaar onderwijs werd gratis en verplicht, het werd ook opengesteld voor meisjes, de religieuze neutraliteit werd gegarandeerd en kinderen kregen de republikeinse waarden aangeleerd op school. In 1886 kwam de nieuwe liberale regering met nieuwe wetten die een aantal grote veranderingen brachten. Zo werd het burgerlijk huwelijk gelegaliseerd en mochten mensen ook scheiden. Ook werd op zondag werken legaal en werd het gebed dat altijd vooraf ging aan de parlementaire zitting afgeschaft. Verder werd het religieuze karakter van de eed afgeschaft en mochten er geen crucifixen meer hangen in rechtszalen.

De Dreyfusaffaire

Op 5 januari 1895 werd de Joods-Franse kapitein Alfred Dreyfus (1859-1935) tot levenslang veroordeeld voor spio-

nage voor Duitsland. De veroordeling was gebaseerd op een vervalst document gemaakt door de daadwerkelijke spion Ferdinand Walsin-Esterhazy (1847-1923). Het leger wist dat Walsin-Esterhazy een spion was en wilde het in de doofpot houden, het leger hielp hem daarom ook met het vervalsen. Een golf van antisemitisme kwam over Frankrijk. Toen Dreyfus publiekelijk werd vernederd na zijn veroordeling door zijn insignes af te rukken en zijn zwaard te breken schreeuwde het publiek: "dood aan de joden!"

De pers kreeg lucht van de affaire en kwam er steeds meer achter dat het proces tegen Dreyfus ▼ niet deugde en vol zat met antisemitische vooroordelen.



vroeg de president van Frankrijk Félix Faure (1841-1899) om Dreyfus amnestie te verlenen. Elke alinea in de brief begint met "Ik beschuldig...!" en de daaropvolgende namen van de autoriteiten. De brief sloeg in als een bom, Frankrijk had nu officieel twee kampen. Het anti-Dreyfus kamp dat bestond uit katholieken, monarchisten, nationalistenv, conservatieven, militaristen en rechtse republikeinen 1). Het andere kamp bestond uit voorstanders van Dreyfus; dit waren seculieren, radicalen 2), liberalen, socialistenv en linkse republikeinen. Tijdens de parlementsverkiezingen van 1898 kreeg het anti-Dreyfus kamp 60% van de stemmen en het pro-Dreyfus kamp 40%. Toen de anti-Dreyfus president Félix Faure overleed aan een beroerte werd hij in februari 1899 vervangen door de pro-Dreyfus president Émile Loubet (1838-1929). Dit werd de omkeer van de Dreyfusaffaire en het begin van het volledige laïcisme. Het hooggerechtshof van Frankrijk vernietigde de veroordeling van Dreyfus en er moest een nieuw proces komen. In het nieuwe proces werd Dreyfus alsnog veroordeeld voor verraad al kreeg hij maar 10 jaar cel dit keer. De veroordeling was zeer opmerkelijk gezien het zeer grote



Maarten Gorter (Amstelveen, 1994) is student en redactielid van De Vrijdenker.

bewijs dat Dreyfus onschuldig was. We kunnen niet anders concluderen dan dat de rechtbank Dreyfus veroordeelde louter op grond van antisemitische vooroordelen.

Émile Loubet had genoeg van het antisemitisme en gaf Dreyfus in september 1899 amnestie. Uiteindelijk zou het hooggerechtshof van Frankrijk in 1906 Dreyfus volledig vrijspreken, Dreyfus kreeg zijn aanstelling terug bij het leger en zelfs in een hogere rang.

Regering-Waldeck-Rousseau

President Loubet wilde een nieuwe regering samenstellen die louter bestond uit voorstanders van Dreyfus. Hij benoemde



René Waldeck-Rousseau tot premier, een zeer uitgesproken laïcist en antiklerikalist 3).

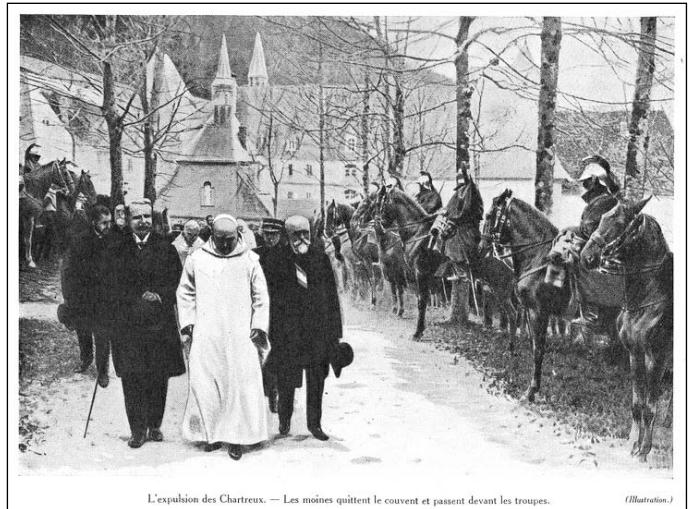
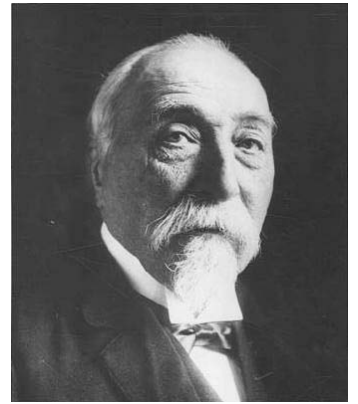
Waldeck-Rousseau vormde in 1899 een regering met radicalen, liberalen en socialisten, die allemaal laïcist waren. Hij begon met het massaal aannemen van laïcistische en antiklerikale wetten. Hij was van mening dat de katholieke kerk de laïcistische en republikeinse grondslag van Frankrijk niet accep-

teerde en beschuldigde de rechtse oppositie ervan dat zij onder direct gezag van de katholieke kerk stonden. De radicale Franse minister van onderwijs Émile Combes (1835-1921) kwam met de beruchte Verenigingswet van 1901. Deze wet bepaalde dat katholieke congregaties eerst "geautoriseerd" moesten worden door het Franse parlement. Zij mochten nog wel les blijven geven aan kinderen, congregaties mochten alleen niet hun invloed gebruiken om het laïcisme tegen te werken of te proberen om Frankrijk weer monarchistisch te maken. De Verenigingswet werd aangenomen tot woede van rechts, hun primaire opstelling was nu niet meer anti-Dreyfus maar anti-laïcisme. De radicalen onder leiding van de minister van onderwijs Combes vonden eigenlijk dat de wet nog veel verder moest gaan. Er moest één wet komen die het laïcisme volledig invoerde, geen aparte wetjes die volgens Combes niet ver genoeg gingen. Combes kon op dat moment nog niet de volledige Franse regering hiervan overtuigen.

Net zoals tijdens de verkiezing van 1898 kwamen er weer twee blokken; een rechts blok dat bestond uit katholieken, monarchisten en rechtse republikeinen, en een links blok. Het linkse blok bestond uit vier partijen. Dit waren de Radicaal-Socialistische Partij 4) onder leiding van Émile Combes, de Democratisch Republikeinse Alliantie, dit was de liberale partij van Waldeck-Rousseau, de Frans Socialistische Partij en Verschillend Links 5). Tijdens de parlementsverkiezingen van 1902 won het linkse blok met 57% van de stemmen, de Radicaal-Socialistische Partij werd de grootste partij met 21% van de stemmen. Waldeck-Rousseau werd weer premier, enkele maanden na de verkiezing moest hij echter aftreden omdat hij alveesklierkanker kreeg.

Regering-Combes

Émile Combes werd de nieuwe premier van Frankrijk en vormde zelf een nieuwe regering. Het was (en is nog steeds) ongebruikelijk dat de premier van Frankrijk een nieuwe regering vormt, meestal wordt dit door de Franse president gedaan. Émile Combes was een fervent vrijmetselaar en iedereen in zijn regering was ook vrijmetselaar, de meeste ministers waren van zijn partij. Combes had twee hoofddoelen: één alomvattende laïcistische wet en het bestrijden van antisemitisme. Nog lang na de dood van Combes zou de mythe blijven bestaan dat de vrijmetselaars gerund worden door Joden en uit zijn op de vernietiging van het katholicisme. De nazi's en het Vichy-regime (Franse collaborateurs) propageerden ook dat er een "Judeo-maçonniek" (Joods-vrijmetselaars) complot was om Frankrijk te vernietigen. Een van de eerste maatregelen van Combes was het nog veel strikter handhaven van de Verenigingswet. Het was een publiek geheim dat de rechtse oppositie bezig was met het organiseren van een staatsgreep met de steun van de katholieke kerk. Combes verbood daarom onmiddellijk alle katholieke congregaties die steun boden aan de rechtse oppositie. Deze maatregel leidde tot een verbod op vrijwel alle katholieke congregaties, soms gebeurde dit zelfs door militair ingrijpen zoals bij het klooster Grand Chartreuse. De jezuïeten werden ook verboden omdat zij volgens Combes



L'expulsion des Chartreux. — Les moines quittent le couvent et passent devant les troupes.

de scheiding van kerk en staat niet accepteerden. De nieuw verkozen paus Pius X (1835-1914) hief uit frustratie het Franse gezantschap op bij de H. Stoel; Combes trok zich niets aan van dit besluit en verbrak uit zichzelf verder alle contacten met de paus. In 1904 werd de nieuwe Verenigingswet van Combes aangenomen tot hernieuwde woede van de rechtse oppositie. De nieuwe Verenigingswet verbood alle katholieke congregaties en religieus onderwijs werd in zijn geheel verboden; lesgeven van religie aan minderjarigen werd ook verboden. Meer dan 10.000 religieuze scholen werden gesloten. Ironisch genoeg zouden veel priesters en nonnen naar Nederland verhuizen om daar hun school opnieuw te openen

en dit gaf een enorme impuls aan de “schoolstrijd” in Nederland.

Ik begrijp dat mensen Combes als een autoritair en anti-katholiek staatsman zien, maar ook de opstelling van Combes is begrijpelijk; we hebben immers zo vaak in de geschiedenis gezien dat de katholieke kerk een staatsgreep organiseert en de moderne hervormingen teruggedraait en het land weer tot een autoritaire katholieke monarchie maakt. Als Combes niet zo radicaal te werk ging zou de kans groot zijn geweest dat hij afgezet zou worden bij een staatsgreep. De Franse bevolking kwam massaal in opstand tegen Combes, zij vond dat Combes veel te ver ging met zijn maatregelen. In 1904 diende Combes dan uiteindelijk zijn droomwet in: één alomvattende laïcistische wet. Deze wet was het hoogtepunt van het laïcisme en antiklerikalisme. Alle kerken werden genationaliseerd en zouden pas terug worden gegeven als de katholieke kerk elke frank die de kerk ooit had gekregen terug zou betalen. Onder de nieuwe wet was elke vorm van subsidie aan religie verboden. Ook mocht religie nergens in overheidsinstanties gepromoot worden, zelfs tijdens de vergaderingen van de ministerraad mocht religie niet gepromoot worden. Religie zou volledig gescheiden worden van de staat, het werd louter een privé-aangelegenheid. Frankrijk werd hierna geteisterd door massale vechtpartijen tijdens demonstraties die voor of tegen de wet waren.



Eind 1904 werd Frankrijk wéér geteisterd door een nieuw schandaal: *l’Affaire des Fiches* (de registratiekwestie). De pers was er achter gekomen dat de Franse minister van oorlog Louis André (1838-1913) in opdracht van Combes met hulp van de vrijmetselaars 19.000 officieren liet bespioneren. Er werd voor elke officier een kaartje gemaakt waarop stond of hij katholiek was of laïcist; als op je kaart stond dat je katholiek was, kwam je niet in aanmerking voor promotie. Combes en André hadden dit systeem bedacht

omdat zij wisten dat het leger nog vol zat met antisemieten en katholieken die bereid waren om een staatsgreep te plegen. De positie van Combes en André was echter niet meer houdbaar en zij traden af. De alomvattende laïcistische wet kreeg de naam Wet op scheiding van kerk en staat van 1905 en werd ondanks alles gewoon ingevoerd door de opvolger van Combes; de wet werd zelfs door een deel van de laïcisten te extreem geacht, zo was Waldeck-Rousseau een tegenstander van de wet. Als de radicalen niet aan de macht waren, werden dan ook de “militante” artikelen van de wet niet zo strikt uitgevoerd.

Na de tweede wereldoorlog verloren de radicalen hun absolute macht, het laïcisme werd echter door iedereen in Frankrijk, behalve extreemrechts, geaccepteerd en als juiste staatsinrichting gezien. Het laïcisme is daarom vanaf de jaren 50 in de grondwet opgenomen; enkele “militante” wetten zijn in de loop der jaren aangepast of helemaal afgeschaft. De katholieke kerken kregen ook hun kerken terug en zij hoefden niet elke frank terug te betalen. Al heeft Combes maar drie jaar geregeerd als premier, hij heeft enorm veel invloed gehad

op de Franse politiek. Nog steeds bestaat zijn wet en wordt deze als deel van de Franse cultuur en maatschappij gezien. Ook wordt zijn wet als voorbeeld genomen door vrijdenkers van over de hele wereld om aan te tonen hoe je kerk en staat moet scheiden.

Het kan ook in Nederland

Frankrijk heeft bewezen dat liberalen en socialisten prima kunnen samenwerken als zij een gezamenlijk doel hebben. Verschillende economische opvattingen kunnen tijdelijk opzij gezet worden om het laïcisme te kunnen invoeren. Ik hoop dan ook dat er ooit in Nederland een grote coalitie komt van liberalen en socialisten om ook hier in Nederland het laïcisme in de grondwet te zetten. Deze coalitie hoeft niet eens 4 jaar te zitten, het gaat mij erom dat zij het laïcisme in de grondwet opnemen en dan kan de coalitie vallen en kunnen nieuwe verkiezingen worden uitgeschreven. Ik hoop dat de liberalen en socialisten in Nederland ooit in gaan zien dat dit mogelijk is.



Noten

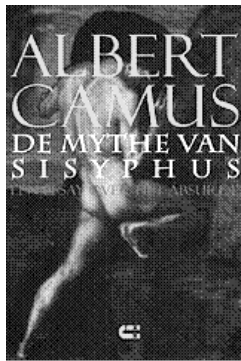
- 1) Vóór de tweede wereldoorlog werden alle partijen in Europa die republikeins en/of laïcistisch waren als links gezien, tegenwoordig zouden een aantal van deze partijen als “rechts” worden bestempeld. Historici gebruiken tegenwoordig de term “rechtse republikeinen” om de Franse partijen aan te duiden die republikeins waren maar ook anti-Dreyfus en/of katholiek gezind. De rechtse republikeinen noemden zichzelf eerder “opportunistische republikeinen” of “progressieve republikeinen”. Ik zal in dit artikel om het beter begrijpelijk te houden steeds de term “rechtse republikeinen” gebruiken.
- 2) Met de term radicalen worden de zeer uitgesproken liberalen van de 19e en begin 20e eeuw bedoeld. De radicalen in Frankrijk waren de grootste voorstanders van het laïcisme en het meest pro-Dreyfus, hierdoor werden zij in die tijd als “ultralinks” beschouwd. Tegenwoordig vaart deze stroming vooral onder de naam “sociaal-liberalisme”. De bepaling of een partij links of rechts is, wordt tegenwoordig ook niet meer gebaseerd op het feit dat een partij laïcistisch is of dat zij tegen antisemitisme is. Nu worden partijen die zich in Frankrijk nog steeds “radicaal” noemen in het politieke midden ingedeeld, vergelijkbaar in Nederland met D66.
- 3) Antiklerikalisme is een stroming die zich keert tegen de invloed of machtspositie van de clerus (geestelijkheid) op het vlak van openbaar leven, onderwijs en politiek, wat wordt aangeduid als klerikalisme.
- 4) De Radicaal-Socialistische partij was geen socialistische partij ook al doet die naam dat wel denken. De partij bestond uit linkse burgerij. Al steunden zij wel wat meer wetten die het economisch leven reguleerden zoals een wettelijk minimumloon en meer sociale zekerheid.
- 5) Verschillend Links is in Frankrijk een verzameling van kleine en partijloze liberalen en socialisten. Vergelijkbaar met de Amerikaanse senator Bernie Sanders die zich een democratisch-socialist noemt en banden heeft met de Democratische Partij maar wel als “independent” staat op het stemformulier.



Sisyphos: een mieterse mythe

Anton van Hooff

Wat de officieel katholieke buurtschool van onze kinderen niet doet, doen wij als ouders wel: we maken hen vertrouwd met de bijbelverhalen, een kwestie van algemene ontwikkeling. Het doet wel deugd dat mijn zoon de Griekse mythen, die we hun ook voorschotelen, een stuk mooier vindt dan de brave verhalen uit de heilige schrift. Die hebben immers altijd een happy ending, door het ingrijpen van de almachtige god. De verhalen van Oidipous en Antigone hebben echter een open einde. Ze zetten aan tot denken over het menselijk bestaan.

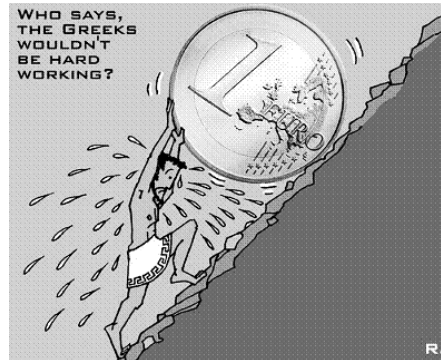


Zo is het ook met de mythische schurk Sisyphos. De eerste keer was toen de goden genoeg hadden van zijn misdadig leven en de Dood, Thanatos, stuurden om hem in

de boeien te slaan en naar de onderwereld af te voeren. Quasi-nieuwsgierig vroeg Sisyphos aan Thanatos om aan zijn eigen lijf te demonstreren hoe de ketenen werkten. Zo werd de Dood gevangen; niemand ging meer dood, tot woede van de oorlogsgod Ares, want nu stierf niemand meer op het slagveld. Om aan deze wantoestand een einde te maken, kwam Ares Thanatos bevrijden.

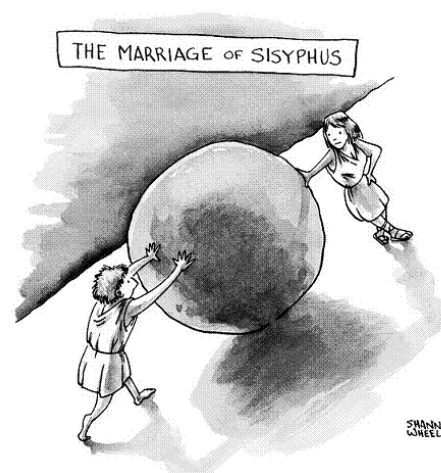
Nu was het de goden meer dan genoeg. Ze bevalen Sisyphos nu echt te sterven. Voordat Ares en Thanatos hem kwamen halen, had Sisyphos echter aan zijn vrouw de opdracht gegeven hem niet te begraven en onder zijn tong geen muntje te leggen, het veergeld voor Charon die de zielen de onderwereldsdrivier, de Styx, overzette. Toen Sisyphos daar arriveerde, beklagde hij zich over de nalatigheid van zijn vrouw en kreeg toestemming om even het verschuldigde geldstuk te halen. Sisyphos kwam natuurlijk niet terug. Ten slotte stuurden de goden de

Zielengeleider Hermes op hem af. In de onderwereld moest deze onverlaat eeuwig een steen tegen een berghelling rollen. Op het moment dat hij bijna boven was, rolde het rotsblok naar



beneden en moest hij opnieuw beginnen, een ware sisyfusarbeid dus.

Albert Camus (1913-1960) heeft in 1942 de Griekse mythe in *Le mythe de Sisyphus. Essai sur l'absurde* gebruikt om zijn levensfilosofie toe te lichten. Ik las het als student klassieke talen kort nadat de lectuur van de Griekse bijbel mij definitief van ieder geloof had afgeholpen. Het essay



begint met de onvergetelijke zin: 'Er bestaat maar één werkelijk serieus filosofisch probleem; dat is suïcide. Oordelen of het leven het waard is of niet om geleefd te worden, dat is antwoord geven op de fundamentele vraag van de filosofie.' Wat voor zin heeft het immers om (voort) te leven als het bestaan toch eindigt met de dood?

Anton van Hooff (1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte.



Waarom je zinloos in te spannen voor een absurd bestaan? Camus zoekt het antwoord in de levensdrang, *élan vital*, die met het leven gegeven is: het leven is er eenvoudig om het uit te leven en daaraan vreugde te beleven. Sisyphos gaat volgens Camus van zijn steen



houden. Camus zelf heeft een gepassioneerd leven geleid. Hij stierf abrupt door een auto-ongeluk.

Mijn zoon heeft al als kleuter filosofische kwesties aan de orde gesteld zoals 'niets is toch wel iets, want het is niets.' Tegenwoordig, gymnasiast, veertien jaar oud, vraagt hij zich af wat een prettige toekomst zal zijn. Hij benijdt onze kat om zijn zorgeloos bestaan. Heeft een vuilnisman geen onbekommerd beroep? Of is gymleeraar worden iets? Die hoeft nooit proefwerken na te kijken. Ondertussen rolt hij wel mopperend zijn eigen rotsblok, het doorstaan van saaie lessen en de last van huiswerk. Ik heb er vertrouwen in dat hij zal inzien dat dit bestaan toch het beste is en dat hij uiteindelijk van zijn steen gaat houden.



Christelijke martelaren

Jan Willem Nienhuys

Karlheinz Deschner ▼ bespreekt in zijn boek *Abermals krährte der Hahn* (1) onder meer hoe het toeging bij de vervolgingen van de christenen in het Romeinse rijk. Hij ontkracht de mythe dat die vervolgingen veel voorstelden. Ze stelden weinig voor in vergelijking met de campagnes tegen ‘ketters’ en ‘heksen’ waaraan de christenen zich te buiten gingen toen ze eenmaal politieke macht hadden.

Nero

De eerste christenvervolger was Nero. Tacitus schrijft erover in 116, maar de gebeurtenissen vonden plaats in het jaar 64. Volgens Tacitus ging Nero te werk volgens het heksenjachtprocédé: verdachten martelen tot ze bekenden en medeplichtigen noemden, en zo uiteindelijk een enorm aantal ‘schuldigen’ vinden.



Tacitus merkt op dat de ‘christiani’ niet schuldig waren aan brandstichting, maar fungeerden als zondebokken. De christenen waren algemeen gehaat, en de geschiedschrijver

vond ook dat dit gehate tuig wegens schanddaden (flagitia) en ‘haat tegen het mensdom’ (odium generis humani = de formele beschuldiging) moest worden opgeruimd. De wrede straffen waren overigens wel in overeenstemming met wat er in die tijd op brandstichting stond, merkt Deschner op.

Al iets eerder was er een soort aanvaring geweest met de Romeinse overheid. In het jaar 49 liet keizer Claudius een groot aantal Joden ‘die onder aanvoering van Chrestus onvermoeibaar oproer veroorzaakten’ de stad Rome uitzetten. ‘Iudaeos impulsore Chresto assidue tumultuantis Roma expulit’ staat er in een geschrift van Suetonius uit het jaar 120. Er zijn speculaties, mede op basis van Handelingen 18:2, dat dit te maken heeft met

heftige twisten in de Joodse gemeenschap tussen aanhangers van de Christus-sekte en de meer traditioneel ingestelde joodse gelovigen. Het verschil tussen Chrestos en Christos is onbelangrijk, de e- en de i-klanken liggen dicht bij elkaar, en in feite heeft Tacitus het ook over chrestiani, maar hij zegt erbij dat de naam is afgeleid van ene Christus die door gouverneur Pontius Pilatus onder het keizerschap van Tiberius was terechtgesteld.

De Romeinse overheid was behoorlijk tolerant ten opzichte van de vele religies van de onderdanen, maar er waren grenzen. Zo bleken in 186 v.o.j. de feesten ter ere van de wijngod Bacchus de spuigaten uit te lopen, en ze werden met fors geweld onderdrukt: Livius meldt dat er 7000 personen werden geëxecuteerd. Zo’n verbanning als die van de Joden in 49 gebeurde wel vaker. Zo werden in 139 v.o.j. de astrologen de stad Rome uitgezet. De Romeinen hebben ook de Gallische druïdencultus verboden. Die bezondigde zich aan mensenoffers.

Onder keizer Domitianus zijn enkele hooggeplaatsten in 95 wegens goddeloosheid veroordeeld en een neef van de keizer, de consul Titus Flavius Clemens, werd zelfs geëxecuteerd. Hij was waarschijnlijk tot het joodse geloof bekeerd. De bekende San Clemente basiliek in Rome (de kerk met een Mithras-heiligdom in de kelder) is aan deze ‘christelijke’ martelaar gewijd.

Plinius

Toen Plinius de Jongere bestuurder in Bithynië was (nu: noordwest Aziatisch Turkije), werd hij in het jaar 112 geconfronteerd met massale aanklachten van burgers tegen christenen. Kennelijk was daar om de een of andere reden de christenhaat opgelaaide. Hij wist natuurlijk wat christenen waren, maar eigenlijk niet wat hij met de aanklachten aanmoest. Was verward bijgeloof nou strafbaar of niet? Zijn beleid was dat hij de aangeklaagden

Jan Willem Nienhuys (1942) was universitair docent wiskunde en is secretaris van Skepsis.



vroeg te offeren, bijvoorbeeld wijn plengen voor een standbeeld van de keizer. Wie standvastig bleef weigeren zijn christelijk geloof af te zweren, werd ter dood veroordeeld. Voor de zekerheid vroeg hij advies aan keizer Trajanus. Die antwoordde hem kort dat als iemand zei geen christen te zijn en een gebed tot ‘onze goden’ richtte, dan was dat inderdaad al bewijs van onschuld, ongeacht wat iemand vroeger gedaan had. Verder moest Plinius niet actief christenen gaan opsporen, en anonieme aanklachten naast zich neerleggen, ‘want dat is niet van deze tijd’.

Enige tijd later, in 125, adviseerde Hadrianus ongeveer hetzelfde als Trajanus: als de een of andere christen van een concrete euveldeed wordt beschuldigd dan moet het recht zijn loop hebben, maar in geval van lasterlijke beschuldigingen moet de aangever zelf bestraft worden. Er is niet bekend waaruit dergelijke beschuldigingen bestonden, maar de christenen werden regelmatig verdacht van de



gebruikelijke gruwelen van incest, rituele moord en kannibalisme. Hun impopulariteit dankten ze aan hun vrijwel atheïstische arrogante en intolerante geloof.

Ignatius van Antiochië

Een van de martelaren uit deze tijd is Ignatius, bisschop van Antiochië. Hij werd na zijn arrestatie en veroordeling naar Rome gestuurd om daar ter dood te worden gebracht. Dat lijkt nogal omslachtig en het suggereert dat terdoodveroordelingen om reden van goddeloosheid iets bijzonders waren. We weten van Ignatius eigenlijk alleen

maar iets uit een zevental brieven die hij tijdens de reis naar Rome aan diverse groepen christenen schreef. In die brieven wordt voor het eerst de term katholiek (=alomvattend) gebruikt. Zijn dood wordt vaak gedateerd rond 107, dus onder Trajanus. Als dat klopt is Ignatius ook de enige met naam bekende martelaar uit die tijd. Het jaar 160 of later is ook wel genoemd omdat Ignatius' theologie niet past bij de vroege datum. Ten minste één auteur denkt dat Ignatius helemaal niet bestaan heeft.

Zo ging het tot aan het midden van de derde eeuw: weliswaar maatregelen bij woede-uitbarstingen van de plaatselijke bevolking maar geen systematische vervolgingen. Soms brak onder de christenen zelf een soort massahysterie uit. In 185 bijvoorbeeld kreeg de proconsul van Asia (West-Turkije) Gaius Arrius Antoninus te maken met christenen die zichzelf aangaven. Hij maakte van een paar aanmeldingen werk, maar stuurde de rest naar huis met de mededeling: 'Idioten, als jullie dood willen, heb je dan geen stroppen en ravijnen?' De enige christenen die het regelmatig moeilijk hadden, waren de slaven. De voornamere beschuldigen werden bij wijze van straf (als ze de rechters niet hadden kunnen omkopen) vaak verbannen.

Decius/Gallus/Valerianus

Zo ging het tot aan een bevel van keizer Decius in 250. Die vond het nodig voor het welzijn van het Romeinse rijk dat iedereen een offer aan de goden bracht, bij wijze van loyaliteitsverklaring. Men kon een stuk eten van een geofferd dier, of een paar wierookkorrels strooien, wat massa's christenen subiet deden. Sommigen vonden dat ze best wel konden bidden tot 'de goden' als ze in gedachten God bedoelden. Weer anderen kochten ambtenaren om, of lieten een slaaf namens hen optreden. Bangeriken doken onder of vluchtten. Wie echter openlijk en standvastig weigerde, kon



geëxecuteerd worden. Dat is in Rome met zegge en schrijve één priester, een zekere Moyses, gebeurd. In Afrika waren wel meer 'bloedgetuigen' oftewel martelaren (van het Griekse woord *martyres*=getuigen), maar daarbuiten hooguit nog drie meer, van wie er twee in de gevangenis zijn overleden voor hun terechtstelling, en een waarschijnlijk slechts in de legende bestaat. Decius sneuvelde in 251, en toen was het weer voorbij. Zijn opvolger Gallus beperkte acties tot de stad Rome, en strafte atheïsme niet al te zwaar. In 257 was Valerianus weer wat strenger, maar die richtte zich alleen op de hogere standen. Twaalf van de 87 Noord-Afrikaanse bisschoppen werden toen martelaar.

Cyprianus

De eerste van die twaalf was de bisschop van Carthago, Cyprianus. Hij werd in 258 onthoofd. Op weg naar zijn terechtstelling werd hij vergezeld door de hele plaatselijke christengemeenschap, die graag ook zijn lot wilde delen. Daar gingen de autoriteiten niet op in. Cyprianus was trouwens tijdens de vervolging van Decius ondergedoken, want hem nogal kwalijk genomen werd. Cyprianus beschouwde afvalligheid als een onvergeeflijke doodzonde, en was fel gekant tegen iedereen die er anders over dacht en die berouwvolle afvalligen weer wilden laten terugkeren in de schoot der kerk. Onder invloed van de geschriften van Cyprianus kregen bisschoppen veel meer status.

Daarna ging het de christenen weer zeer voor de wind. Het baantje van bisschop werd zo lucratief dat zich de wildste taferelen afspeelden bij bisschopsverkiezingen. Er werden ook indrukwekkende basilieken gebouwd.

Diocletianus

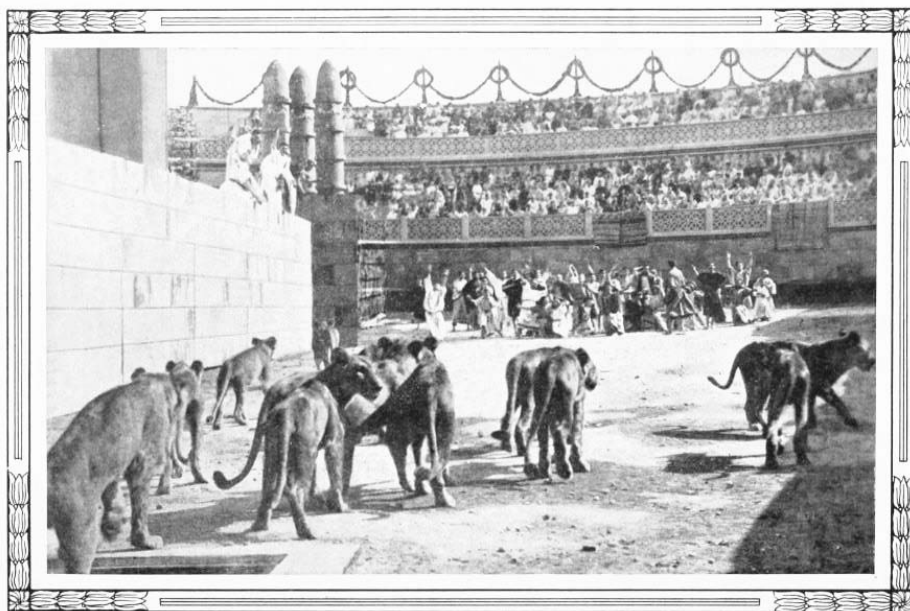
Diocletianus ◀, keizer sinds 284, vaardigde in 303 dezelfde maatregel uit als Decius. Hardnekkige christenen werden toen ook verbannen of tot dwangarbeid veroordeeld: de mannen in



(Sint) Vitus in de kokende olie (nadat leeuwen hem niet wilden opeten). Landesmuseum Kärnten, Klagenfurt.

mijnen, vrouwen in bordelen. Op dat ogenblik was naar schatting een vijfde van de bevolking al christen. Het was uiteraard niet de bedoeling om massale slachtingen aan te richten. Er waren wel echte martelaren die ter dood gebracht werden, maar dat waren er heel weinig. Zelfs paus Marcellinus (paus van 296 tot 304) offerde braaf aan de goden, en had verder geen last. Deze maatregel duurde tot 305 in het westen en ging nog door tot 311 in het oosten.

Het geringe aantal bestraffen had ook veel te maken met de soepelheid van de ambtenaren. Men fluisterde de 'verdachten' zelfs juridische trucs in om vrijspraak te krijgen. Soms werden aangeklaagden gewoon weer naar huis gestuurd ondanks fanatieke protesten van de 'schuldigen'. In 303 hield de eerste verordening van Diocletianus in dat christelijke boeken verbrand moesten worden, maar daar werd flink de hand mee gelicht. Soms moesten soldaten die hiermee belast waren de fantasieloze bisschoppen influisteren dat ze net zo goed een ander boek konden meegeven. De proconsul van Carthago hield zich zelfs doof als hem werd verteld waar de heilige boeken verstoep waren. De christenen waren trouwens soms behoorlijk brutaal. Het is zelfs voorgekomen dat christenen hoge ambtenaren met geweld hebben



Christenen voor de leeuwen in een tafereel uit een Italiaanse verfilming van 'Quo Vadis' uit 1913

belet aan de goden te offeren. De daders (o.a. Zebinas van Caesarea) werden dan wel martelaar.

Overdrijving

Het zal duidelijk zijn dat het aantal christelijke martelaars miniem is. De rooms-katholieke kerk overdrijft hun aantal schromelijk. Vele martelaarsaktes zijn vervalst. In vroeger tijden beweerde men bijvoorbeeld dat van de 17 bisschoppen van Rome ('pausen') voor het jaar 250 er wel 11 de marteldood gestorven waren. Het werkelijke aantal was nul. Er zouden in de eerste 250 jaar van de kerk alleen al 250 Griekse martelaren zijn, maar voor slechts 20 is historisch bewijs. Zelfs Origenes (die zelf in 254 stierf als laat gevolg van mishandeling tijdens de vervolging van Decius) zei dat het aantal martelaren klein was. De aantallen martelaren werden opgeblazen doordat ook iedereen die op de vlucht overleed (ziekte, rovers) of door zelfmoord arrestatie trachtte te voorkomen, meetelde als martelaar. Alles bij elkaar waren er misschien 1500 martelaren in de eerste drie eeuwen, en zelfs dat kleine aantal is dubieus, want voor slechts enkele tientallen zijn er aktes opgemaakt.

Ketters

In de eerste drie eeuwen waren er diverse omvangrijke vernieuwingsbe-

wegingen in het christendom die zich verzetten tegen wat ze zagen als verloochening van de oorspronkelijke christelijke idealen. Die waren veel principiëler en onder die groeperingen waren er dan ook martelaren. Daar had de mainstream weinig mee op. Genoemde Ignatius was een van de ijverigste ketterbestrijders van zijn tijd. Niet-katholieke christenen schold hij voor dolle honden en voor beesten in mensengedaante en hun leer voor 'stinkende vullis'. Kettters die opkwamen voor hun geloof werden door genoemde Origenes afgedaan als huichelaars. In een boek uit 1951 over kerkgeschiedenis werden ze nog steeds verraders genoemd.

Op de vervolging onder Nero na ging het de Romeinen in wezen telkens om een betrekkelijk simpele loyaliteitsverklaring. Hoe anders traden de christenen op toen ze de macht kregen! Keizer Justinianus roeide al in de zesde eeuw de montanisten (2) uit door de gelovigen met mannen, vrouwen en kinderen in hun kerken te verbranden. De opsomming van geweld tegen andersdenkenden (kruistochten, middeleeuwse 'kettters', godsdienstoorlogen tussen protestanten en katholieken, jodenvervolgingen) kan nog worden aangevuld met de heksenvervolgingen. Heksen werden namelijk vervolgd om religieuze redenen: de stakkers zouden een verbond

met de duivel hebben gesloten, daarom waren alle middelen toegestaan om ze te bestrijden. Gezamenlijk getuigen alle slachtoffers van christelijk geweld van maar één ding: niet van de voortreffelijkheid van hun eigen geloof, maar van hoe politieke macht een religie kan corrumperen.

Noten

(1) In het boek komt nergens een haan voor, maar de titel verwijst naar de geschiedenis van de apostel Petrus zoals in twee versies verteld in de evangeliën. Die had Jezus driemaal verloochend, en toen kraaide de haan voor de tweede keer (volgens Marcus), precies wat Jezus aan Petrus



Simon de IJveraar met de zaag waarmee hij gemarteld/geëxecuteerd zou zijn. Peterskirche, München.

voorspeld had. De titel zegt dus impliciet dat de christelijke kerk vanaf het allereerste begin de beginselen van Jezus heeft ontkend en verraden.

(2) Montanisten waren eind tweede eeuw volgelingen van Montanus. Ze geloofden in de spoedige wederkomst van Christus, waren zeer streng op ethisch gebied, maar moesten niets van organisatie en sacramenten hebben en ook niets van de toeneemende invloed van de Griekse filosofie op het christelijk geloof, en legden nadruk op extase en profetieën bij gebedsbijeenkomsten, enigszins zoals de moderne Pinksterbeweging.



Leren leven met kwetsbaarheid

Wat het antropoceen met ons doet

Fons Tel

‘Niet-zijn is voor onze soort bij uitstek een ontologische mogelijkheid.’

René ten Bos, *Dwalen in het antropoceen*, p. 134

In mijn vorig artikel over vijandbeelden kwam ik tot de conclusie dat de mens tot nu toe niet zonder een vijandbeeld heeft kunnen leven. (1) In dat artikel heb ik deze *condition humaine* verklaard door erop te wijzen dat mannen alleen met elkaar in groepsverband kunnen leven voor zover ze hun agressiedrift naar buiten kunnen richten. Om richting te kunnen geven aan die drift gebruikten ze in eerste instantie *de vreemde ander* als vijandbeeld. Deze conditie was al in zwang bij hun hominide voorgangers. Rond 1000 n.Chr. heeft zich een nieuw vijandbeeld ontwikkeld dat zich vormde in de strijd die de mens voerde tegen de natuur, namelijk het *vijandbeeld van de vreemde natuur*. Op grond van dit vijandbeeld heeft zich de liberale ideologie kunnen ontplooiën. Centraal in deze ideologie staat het vrije subject dat zich tegenover de natuur als object plaatst, waarbij de natuur als een mechanisme wordt geduid en gebruikt.

Aan het slot van mijn artikel kwam ik op de vruchten die de liberale ideologie heeft voortgebracht. Enerzijds steeds meer voorspoed en welvaart, anderzijds een steeds desastreuzere invloed op het klimaat en op de psyche van de mens. Ik kwam tot de conclusie dat we het vijandbeeld van de vreemde *externe* natuur zouden moeten ombuigen naar het vijandbeeld van de vreemde *interne* natuur. Met interne natuur versta ik dan onze eigen menselijke aard en ons eigen wezen, dat wat we wel ons *zelf* noemen. Dan moeten we ons zelf wel leren kennen en zullen we allereerst de specifieke evolutionaire ontwikkeling van onze eigen soort moeten begrijpen. Want uiteindelijk zijn we toch in eerste instantie een product van het evolutionaire proces dat zich afspeelt in de interactie tussen het leven en zijn natuurlijke omgeving.

Neotenie

We kunnen het, denk ik, met elkaar eens zijn dat de mens de laatste tijd op desastreuze wijze invloed uitoefent op het klimaat. Klimaatwetenschappers spreken dan over het antropoceen waarin we leven. Ze bedoelen daarmee te zeggen dat wij leven in het tijdperk waarin de mensheid een dominante invloed uitoefent op de aardse processen. Die invloed heeft negatieve gevolgen voor ons: het stijgen van de zeespiegel, de opwarming en verzuuring van het klimaat, de teloorgang van de biodiversiteit, de migratiestromen door droogte en erosie, et cetera. Nooit eerder in de geschiedenis van de aarde heeft één soort zo'n negatieve invloed uitgeoefend op de verschillende levensprocessen. Het gaat ernaar uitzien dat die invloed van de mens zo negatief wordt, dat hij daarmee zijn eigen graf dreigt te graven. Waar komt die suïcidale neiging van de mens vandaan? Het kortste antwoord op die vraag is

dat het evolutionaire succes van de mens wel eens zijn ondergang zou kunnen worden.

Om te begrijpen waarom de menselijke soort in evolutionaire zin zich zo succesvol heeft kunnen ontwikkelen, zullen we inzicht moeten krijgen in zijn behoefte. Want het is deze behoefte die de mens voortstuwt van nooit genoeg naar altijd meer. Wat is dat in de mens dat hem rusteloos voortdrijft? *Was treibt der Mensch?*, vroeg Bertold Brecht zich af. Als we op biologisch niveau willen begrijpen wat ons

voortdrijft, dan moeten we een evolutionair begrip invoeren: neotenie of juvenilisering. Dit houdt in dat juveniele eigenschappen in de volwassenheid aanwezig blijven. Als we gewoon naar de verschijningsvorm van de mens kijken en hem of haar alle culturele verworvenheden afnemen, dan blijft er een heel kwetsbaar wezen over. Opvallend daarbij zijn het grote hoofd, de (bijna) haarloze en dunne huid, de rechtopstaande houding, de specifieke zintuiglijke vermogens en vooral het ontbreken van een lichamelijk afweerorgaan, zoals grote slag tanden, dreigende hoorns of geweiën, giftige steekorganen – kortom, een juveniel wezen. Zonder de culturele verworvenheden zou de mens zich in geen enkele biotoop kunnen handhaven. En toch heeft de mens zich in alle windstreken kunnen vestigen en meer of minder explosief in aantal kunnen groeien. Dat is louter en alleen te danken aan zijn cerebraal vermogen. Wat hij aan fysieke weerbaarheid

mist, wordt ruimschoots gecompenseerd door zijn mentale capaciteit. Neotenie houdt altijd in dat de soort in biofysisch opzicht kwetsbaarder en dus behoeftiger wordt, maar tegelijkertijd meer cerebraal vermogen ontwikkelt.

Het komt bij veel antropologen en biologen niet binnen dat toename van kwetsbaarheid en van behoefte evolutionaire producten kunnen zijn die ten voordele werken in de *struggle for life*, waarbij de wet van de *survival of the fittest* geldt. Maar aangepast zijn aan een omgeving die in toenemende mate aan verandering onderhevig is, houdt juist neotenie in. Want het zijn de juveniele eigenschappen en gedragsvormen van openheid, flexibiliteit, mobiliteit en intelligentie die noodzakelijk zijn om in een dergelijke omgeving te overleven.

Vervolmaking

Ik ga hier niet in op het waarom en hoe van deze neotene evolutie bij de mens, dat heb ik elders gedaan. (2) Hier is het belangrijk te constateren dat de mens door deze neotenie een kwetsbaar en behoeftig wezen is geworden. En deze neotenie neemt alleen maar toe, naarmate de mens zich in culturele zin verder ontwikkelt. Dat zien we alleen al aan het feit dat de opvoeding en opleiding van kinderen steeds langer duren, maar ook dat jong zijn en jong blijven in onze cultuur steeds waardevoller worden geacht.



Fons Tel (Haarlem 1941), schrijver van het boek *Het kwetsbare vermogen. Een verkenning naar de werkelijkheid van het zelf*. Zie: www.fonstel.nl

Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) beklagde zich in een brief aan Denis Diderot (1713-1784) erover dat het verlangen van de mens naar vervolmaking (hij noemde dit *perfectibilité*) hem juist tot 'het kwaad van de cultuur' heeft gebracht. Volgens Rousseau maakt de cultuur de mens slecht, omdat zij het oorspronkelijke goede in de mens perverteert door hem met behoeften en verlangens op te zadelen. De cultuurmens is voortdurend bezig deze behoeften en verlangens in vervulling te brengen en staat daardoor in een strijdtoestand met zijn medemens, iets wat wij economie noemen.

Er is geen weg 'terug naar de natuur' voor de mens – het aards paradijs is definitief voor hem afgesloten. En hoe meer wij streven naar vervolmaking door culturele ontwikkeling, des te kwetsbaarder en behoeftiger en dus des te onvolmaakter we worden. Dat is de les die wij uit de neotene evolutie van de mens moeten trekken. Wij ervaren en waarderen ons bestaan als positief, terwijl we er zo kwetsbaar en behoeftig in staan. Daarom zijn we zo druk bezig naar volmaaktheid te streven. En dat geldt echt niet alleen voor Rousseau en zijn tijd. Perfectionisme, lees ik in de krant, is een nieuwe volksziekte onder jongere generaties als gevolg van het neoliberalisme.

Niet-vastgesteld

In zijn boek *Dwalen in het antropoceen* haalt René ten Bos de Franse filosoof Dany-Robert Dufour aan. Deze laatste stelt 'dat de neotenie bij de mens heeft geleid tot het niet-vastgestelde karakter van de mens (Nietzsche) dat hij verbindt met onze neoliberale en kapitalistische samenleving. Juist omdat we niet vastgesteld zijn, kan het met ons alle kanten op – we zijn vrij. Vanaf de zeventiende eeuw, zo luidt Dufours these, zien we een denkwijze op gang komen die ervoor moet zorgen dat bij de mens daadwerkelijk alles mogelijk wordt. Maar daartoe moet wel eerst het verlangen bevrijd worden. In welke richting? In neotene richting. In onze samenleving wordt het jeugdige zo zeer geïdealiseerd dat we rustig kunnen zeggen dat het liberalisme onder de neoliberale condities verworpen is tot neotenie.' Werden voorheen onze behoeften en verlangens nog getemperd door hiërarchische machtsverhoudingen en beloftes over een hemels hiernamaals, nu zijn we volgens Dufour verworpen tot perverselingen die alleen en altijd hun eigen genot najagen. Ten Bos plaatst hierbij de kanttekening: 'Belangrijk bij de mateloosheid van het verlangen is dat de mens als niet-vastgesteld wezen een tendens tot zelfvernietiging heeft. *Niet-zijn is voor onze soort bij uitstek een ontologische mogelijkheid.*' (3)

Uit deze laatste opmerking van Ten Bos zouden we hoop kunnen putten. Ons streven naar vervolmaking dat ons kan doen verworpen tot neurotische perverselingen, is namelijk geen blind streven – zie Rousseau. Wij zijn ons allen ervan bewust dat ons er-zijn de ontologische mogelijkheid van het niet-zijn inhoudt. Dus onze levensdrift is niet blind, dom of onbewust, zoals menig filosoof en wetenschapper ons wil doen geloven, maar 'ziende', intelligent en bewust. Naarmate we behoeftiger en kwetsbaarder worden en de neotene evolutie van onze cultuur voortschrijdt, worden we ons steeds meer bewust van deze ontologische mogelijkheid van het

niet-zijn van onze soort. En dit bewustzijn krijgt steeds meer het karakter van een collectief bewustzijn, want steeds meer mensen worden zich bewust dat de klimaatcrisis geen voorbijgaande dip is in de wereldgeschiedenis. We leven in het antropoceen en dat wil in eerste instantie zeggen, dat wij het in eigen hand hebben of wij ons doodvonnis wensen te tekenen. Wij kunnen ons in ieder geval niet meer verontschuldigen met te zeggen: 'Wir haben es nicht gewusst'.

Conclusie

Onze interne natuur, dat wat wij ons zelf noemen, is geen *terra incognita*, geen blind of onbewust gebeuren, maar een bewuste levensdrift. De neotene ontwikkeling van de mens heeft geleid tot wat Nietzsche het niet-vastgestelde karakter van de mens noemde. Dat wil zeggen dat die natuur wezenlijk onaf, onvolmaakt, behoeftig en dus kwetsbaar is, maar tegelijkertijd zelfbewust. Zolang we dat niet accepteren en blijven doorgaan met de verwoede poging om tot perfectie te komen die onvermijdelijk tot meer imperfectie leidt, zullen wij het antropoceen tot de laatste fase van het menselijk leven maken.

Er zijn gelukkig meerdere signalen die erop wijzen dat we ons hiervan meer en meer bewust worden. Los van al die goedbedoelde *geo-engineering*-projecten die met technische middelen het milieu willen redden, wil ik hier liever enkele signalen vermelden die een duidelijke omslag in mentaliteit weergeven. In *Trouw* van 28-3-2018 heeft Monic Slingerland de volgende vraag aan de lezers voorgelegd: 'We worden steeds ouder, en volgens het CBS straks wel honderd. Willen we dat?' Harmen van Kamp uit Zevenhuizen reageerde op die vraag als volgt: 'Het CBS gaat er klaarblijkelijk van uit dat het huidige welvaartsniveau gehandhaafd blijft. Dat impliceert nog 130 jaar lang economische groei, terwijl de grenzen daarvan al zichtbaar zijn. Klimaatverandering, plastic soep, verlies van biodiversiteit en uitputting van de aarde: het is maar de vraag of het komende generaties lukt om oud te worden en of dat nog prettig is. Laten we ons vooral focussen op het behoud van de aarde en minder op technieken om zo oud mogelijk te worden.' En Martine Willems uit Almere schrijft: 'Waar sommige culturen belang hechten aan een leven lang voorbereiden op de dood, focust onze samenleving op leven en jeugdigheid. [...] Onze samenleving zou meer gebaat zijn met meer integratie van de dood in ons leven. Hiermee kunnen we mogelijk het belang van de alsmaar stijgende levensverwachting verschuiven naar het belang van een goede en goed getimede dood.'

Noten

1. 'Leven achter de dijken. Over het leven met een vijandbeeld als menselijke conditie'. *De Vrijdenker*, 2018-02.
2. Zie mijn boek *Het kwetsbare vermogen. Een verkenning naar de werkelijkheid van het zelf*.
3. René ten Bos, *Dwalen in het antropoceen*, p. 132 – 134. Cursivering van mij, F.T.



Elend, misery, onheil: het christendom

René van Elst

Er zijn auteurs, zoals Larry Siedentop (zie mijn artikel in De Vrijdenker 2016-08 pag. 15) die beweren dat de zegeningen van de Verlichting *eigenlijk* te danken zijn aan het christendom. Joachim Kahl behoort duidelijk niet tot die categorie van auteurs. In een bestseller uit 1968 zet hij uiteen hoe het christendom verdorven is in de kern en allerlei ellende heeft voortgebracht en/of gelegitimeerd.

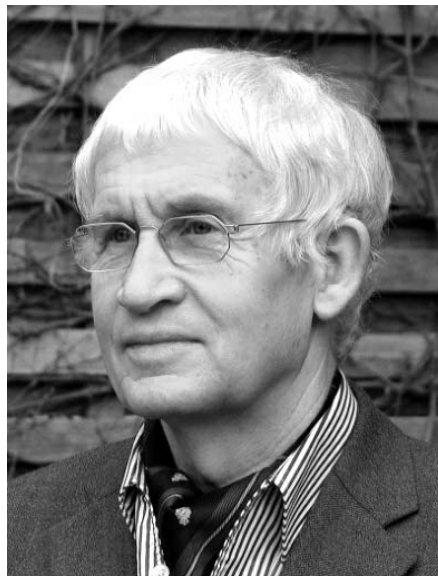
Het moet in de jaren '70 zijn geweest dat ik de Pelican Pocket *The Misery of Christianity* van Joachim Kahl heb gekocht, die sindsdien – tot voor kort niet uitgelezen – in mijn boekenkast staat. De oorspronkelijke titel is *Das Elend des Christentums*¹. Met het oog op dit artikel zocht ik nadere informatie; zo vond ik dat er ook een Nederlandse uitgave bestaat, daterend van 1970 – voor de details zie het kader. De titel van deze vertaling is geestiger dan die van de originele en de Engelse versie, namelijk *Het onheil van het christendom*, waarmee het verondersteld heilzame en de heilsverwachting van het geloof al meteen worden tegengesproken. Ik heb deze uitgave antiquarisch kunnen aanschaffen bij – nota bene! – 'Tweedehands Christelijke Boeken' te Eemnes.

Joachim Kahl

Joachim Kahl ► (Keulen 1941) is filosoof en humanist.

In 1967 promoveerde hij als theoloog, maar kort daarna trad hij uit de Evangelische Kirche omdat hij intussen niets meer zag in het christendom en in godsdienst in het algemeen. Hij stortte zich op filosofie, sociologie en politicologie en werd marxist. (In de

periode rond 1989 heeft hij zich weer van het marxisme afgekeerd.) In 1975 promoveerde hij opnieuw, nu als filosoof; hij mag zich dus naar Duits gebruik Dr. Dr. noemen. Een recent boek van Kahl is *Weltlicher Humanismus. Eine Philosophie für unsere Zeit* (2005). Hij is tegenwoordig primair humanist, met, als ik het goed begrijp, ook wel wat oog voor spiritualiteit. Kahl heeft zich nogal kritisch uitgelaten over de 'nieuwe atheïsten', met name Richard Dawkins, die hij onkunde op het terrein van religie verwijt (<http://www.kahl-marburg.privat.t-online.de/Dawkinskritik.pdf> en http://www.kahl-marburg.privat.t-online.de/Kahl_LF_Dawkins.pdf).



Maar wij hebben het nu over zijn boek uit 1968 en wel in de Nederlandse vertaling. Omdat het niet meer in de handel is, geef ik straks een overzicht van de inhoud en strekking, hoofdzakelijk van het eerste deel van het boek. Helaas moet ik daarbij aan allerlei interessante detailinformatie voorbijgaan.

Vooraf komen enkele vragen bij mij op. Zou Kahl dit boek zo geschreven kunnen hebben als hij geen theoloog was geweest? Kunnen we stellen dat hij de religie heeft verlaten voor een politieke religie? Beschrijft en ver-

klaart hij zijn persoonlijke ontkering²? Heeft hij een heel andere kijk op de zaak dan de 'nieuwe atheïsten'?

Enkele opmerkingen

De vertaler is het op net terug te vinden als Prof. Dr. Pieter Sjoerd van Koningsveld, *Emeritus Professor of Islamic Studies* te Leiden. Ik heb hem per email gevraagd naar zijn beweegredenen om dit boek te vertalen; hij heeft daarop geantwoord: "Ik herkende mijn eigen visie in het boek, vond het belangrijk dat het werd uitgegeven en werkte daaraan graag en met overtuiging als vertaler mee." Mooi toch? Laat ik zijn (ver)taalfoutjes daarom maar met de mantel der liefde bedekken. Een fout in de kennis-sfeer wil ik toch noemen: meer dan eens, waar Kahl het heeft over de maagdelijke geboorte, staat in de Nederlandse uitgave 'onbevleete ontvangenis'. Ik heb de heer Van Koningsveld daarop gewezen; die antwoordde luchtig "Ik heb er nu nog steeds moeite mee om het verschil te begrijpen!" Het kwam bij me op om daarop ironisch aan deze Islam-deskundige terug te schrijven "Gelukkig dan maar dat de islam glashelder is!"

René van Elst (Amsterdam, 1950) is gepensioneerd Human Resources medewerker, opgeleid als socioloog en (deels) jurist, hoofdredacteur en opmaker van De Vrijdenker en donateur van Skepsis.



Het onheil van het christendom of pleidooi voor een humaniteit zonder God, door Joachim Kahl, Zwarte Beertjes 1369, A.W. Bruna & Zoon, Utrecht Antwerpen 1970. Oorspronkelijke titel *Das Elend des Christentums oder Plädoyer für eine Humanität ohne Gott*, voor het eerst uitgegeven bij Rowohlt in Hamburg in 1968. De vertaling is van drs. P.Sj. van Koningsveld en het omslagontwerp van Dick Bruna; die heeft er zich zo te zien ◀ niet erg op uitgesloofd.



maar dat zou als een belediging kunnen worden opgevat...

Over 'glashelder' gesproken: al lezende werd mij duidelijk waarom ik het boek van Kahl eerder niet heb uitgelezen. Het wordt namelijk voor theologische leken allengs steeds minder helder en leesbaar. Een voorbeeldje van pag. 127: "Hoe weet Bultmann [een moderne Duitse theoloog – RvE] vooral, dat de mythologie [in het Nieuwe Testament – RvE] helemaal niet in de werkelijkheid gefundeerd is, nadat hij de objectieve inhoud ervan rationeel heeft ontleed? Wanneer hij met de bonte bewering komt dat 'mythen de transcendente werkelijkheid een immanente objectiviteit in de wereld geven en dat de mythe het "jenseitige" tot het "diesseitige" objectiviteert', dan gaat hij er naïef van uit, zonder dit ter discussie te stellen, dat zo'n werkelijkheid inderdaad bestaat. Dit dubbele petitio principii geeft hij op een gegeven ogenblik toe, doordat hij over zijn hermeneutische programma schrijft..." Enzovoort. Zoiets leest niet lekker weg.

Korte inhoud

Het boek is een pamflet, bedoeld om lezers van het christendom afvallig te maken; het christendom heeft al te veel mensen ten koste van hun leven bedrogen, aldus Kahl. Hij gaat ervan uit dat de wézenlijke kritiek op de religie al voltooid is, zoals Marx al lang geleden schreef. Maar allerlei onwetenden beweren dat die kritiek zich zou richten op karikaturen uit het verleden of dat de kritiek al lang door theologische tegenkritiek weerlegd zou zijn of dat critici en afvalligen het christelijk geloof niet echt kennen en/of begrijpen. Daarom, en omdat christendom en theologie ondanks alles voortbestaan, is hernieuwde kritiek nodig. Kahl begrijpt na zijn theologiestudie maar al te goed wat hij bekritiseert. Kritiek die hout snijdt, moet ingaan op de inhoud van de christelijke boodschap en nagaan of die inderdaad vrede en welbehagen heeft gebracht. Het is een sociologische methode, waarbij het verschijnsel aan zijn eigen pretenties wordt getoetst.

Kahl stelt vast, dat, ondanks verlies aan inhoud en functie van het christendom, het maar weinigen in het

kapitalistische systeem is gelukt om zich te bevrijden van de traditionele rituelen en mysteriën. Dat komt doordat de maatschappelijke orde de mensen verdoemt tot onmacht en hen naar alles doet grijpen waaraan ze zich kunnen vastklampen. Het is een troost voor labielen en invaliden lid te zijn van een wereldomvattende organisatie die duizenden jaren oud is, aldus Kahl. Duidelijk zien we hier het "opium van het volk" van Marx in terug. Bij mij komt de vraag op of de mensen zich in een socialistische maatschappelijke orde minder machteloos zouden voelen, maar dan komen we op een heel ander discussieterrein...

Moderne theologen zijn veelal wel ontvankelijk voor de tijdgeest en wetenschappelijke inzichten, maar doen, vanuit christelijke vooroordelen, erg hun best om te bewijzen dat bepaalde feiten of ontwikkelingen in wezen bijbels en christelijk zijn. Ze zweren bij de unieke christelijke en morele waarden en voeren bijna alle verworvenheden van de geschiedenis op een christelijke oorsprong terug. Er is een blindheid voor de eigen voorgeschiedenis, waartegenover een lijst van zonden kan en moet worden gesteld die door de christelijke gemeenschap zijn bedreven. Hoe kan het dat de christenen, die met naastenliefde te koop lopen, met verwijzing naar God, Jezus en de Bijbel en steeds met een goed geweten, de meest gruwelijke onmenselijkheden hebben gedoogd, bevorderd en begaan?

Slaven

Hier begint het voor leken boeiendste deel van het boek, waarin Kahl laat zien hoe het Nieuwe Testament doortrokken is van minachting voor de mens, hoe het N.T. slavernij en uitbuiting (de altijd bestaan hebbende klassenstructuur) als vanzelfsprekend neemt, hoe het – sadistisch en masochistisch – het lijden verheerlijkt, hoe het aardse onvrijheid niet van belang acht in het licht van de 'ware vrijheid in Christus', hoe het de mensen dom maakt in plaats van hen over hun objectieve belangen voor te lichten. Kahl laat uitgebreid zien hoe deze opstelling in de historische praktijk heeft uitgewerkt. Zo was slavernij voor de kerk eeuwenlang een normale zaak, zelfs de kerk en pausen hielden

slaven. Vrijlating van kloosterslaven werd in 1140 principieel onmogelijk verklaard omdat de slaven 'eigendom van God' waren. In 1508 maakte de paus van alle Engelsen slaven – een straf die natuurlijk niet uitgevoerd kon worden. Kahl geeft vele voorbeelden van kwalijke praktijken. Het protestantisme bracht daar geen verandering in; Luther gaf een theologische rechtvaardiging voor lijfeigenschap en slavernij.

Kahl knoopt hieraan vast – ook met sprekende voorbeelden – dat de kerken niet protesteerden tegen het onbeschrijflijke leed dat het kapitalisme later over de massa's bracht en hij stelt vast dat christendom en kapitalisme (neokolonialistische uitbuitingspolitiek) nog steeds vervlochten zijn.

Hij verklaart hoe de kerk eeuwenlang de rechtelozen in slaap heeft gesust en de onderdrukkers een goed geweten heeft verschaft, namelijk:

1. met de gods- of scheppingsleer: deze wereld is fundamenteel goed ingericht,
2. met de zondeleer: alle misstanden en conflicten zijn een gevolg van de ongehoorzaamheid van de mens aan Gods heilige gebod;
3. met de christologie: de centrale problemen van het leven kunnen niet door de mens worden opgelost maar daar is een verlosser voor nodig,
4. met de genadeleer: de mens is altijd van gods genade afhankelijk en is daardoor rechtenloos,
5. met de christelijke antropologie, die de nadruk legt op onderworpenheid, deemoed, zichzelf wegcijferen,
6. met de eschatologie, de leer van de laatste dingen, die inhoudt dat het aardse leven niet van belang is en dat de hemel het ware vaderland is.

Imaginaire troost voor huidig leed. "Ieder leed, iedere ontbering en ieder onrecht laat zich met behulp van de christelijke theologie funderen, verheerlijken of onschadelijk maken," schrijft Kahl.

Heidenen

Het christendom wordt gekenmerkt door een agressieve vernietigingsdrang tegen elk afwijkend denken. Zelfs in de geliefde bergrede wordt met helle vuur gedreigd. Kahl geeft diverse voorbeelden van teksten uit het N.T. die een sadistische mythologie weer-

spiegelen. Op de heidenen projecteert men alle ondeugden en zonden. Goddelozen hebben geen recht op leven. Deze mentaliteit maakte dat men niet aarzelde om de vijanden van God uit te roeien toen het christendom de overheersende godsdienst werd. De latere kruistochten zijn daarvan een duidelijk voorbeeld; er waren trouwens ook politiek-economische belangen mee gediend.

Maar het kolonialisme en het imperialisme van de nieuwe tijd stonden eveneens in het teken van het christendom, aldus Kahl. In 1493 verdeelde Paus Alexander VI (u weet wel, Rodrigo de Borgia) de nog koloniseerbare wereld tussen Portugal en Spanje, met daaraan gekoppeld een opdracht om missie te bedrijven onder de inboorlingen. Bij die activiteit heiligde het doel kennelijk alle middelen; met name de monnik Las Casas ▼ heeft over de bedreven gruweldaden in 'America' bericht.³



Ook in latere eeuwen gingen koloniale uitbuiting en prediking van het evangelie hand in hand. De ene keer gingen zendelingen voorop en volgden de uitbuiters, de andere keer was het andersom. Tegenwoordig is het kolonialisme geraffineerd gecamoufleerd als 'ontwikkelingshulp', aldus Kahl.

Joden

Het N.T. is doordrenkt van een antisemitische geest, vooral in het Johannes-evangelie. De vroege propagandisten, zoals Tertullianus (ca. 160 – ca. 230), sloten daarop aan met anti-joodse geschriften. Later volgden openlijke onderdrukking en discriminatie, afgrijpselijke vervolgingen en uitroeiing. Het protestantisme was niet minder antisemitisch; de nazi's konden zich wat dat betreft nog op Luther⁴ beroepen. Het dieptepunt was uiteraard de *Holocaust*, een term die nog niet in zwang was

toen Kahl zijn boek schreef. De kerken maakten in de nazi-tijd enkel bezwaar tegen het euthanasieprogramma en de beperking van bepaalde kerkelijke privileges, niet tegen kampen en moordpartijen... Kahl bespeurt bij vele theologen en christenen nog steeds een geboorneerd antisemitisme.

Christenen onder elkaar

Uit de brieven van Paulus blijkt dat er in het vroegste christendom al felle meningsverschillen omtrent het geloof waren. Augustinus rechtvaardigde de strijd tegen christelijke minderheden. Allengs werd elke kritiek of afwijkende opvatting met geweld de kop ingedrukt. Begin 13^e eeuw werd de inquisitie op touw gezet om ketters op te sporen en te vervolgen. Wat dat in de praktijk betekende laat zich hier niet even samenvatten; laat ik volstaan met de vermelding dat alleen al de Spaanse grootinquisiteur Tomas de Torquemada ► 10.220 mensen tot de brandstapel veroordeelde en 97.371 tot de galeien.

De hervormers en de overheden waarmee zij zich verbonden, traden al niet veel milder op. Doodstraffen en verbanningen vielen aan 'ketters' ten deel. Een dieptepunt qua godsdienststrijd, met naar schatting rond 10 miljoen doden, was de dertigjarige oorlog, die heel Europa in zijn greep hield.

Seks en de vrouw

De christelijke moraal is vijandig aan seksualiteit. Voorbeelden te over vind je in het N.T., een product van neurotische bekrompenheid. De kerk poogde steeds het seksuele leven te onderdrukken en te reguleren; een belangrijk machtsinstrument daarbij was de biecht, die in 1215 aan alle gelovigen als plicht werd opgelegd. Eerder, in 1074 werd het celibaat verplicht voor priesters.

Wie de seksualiteit veracht, beschouwt ook de vrouw als een minderwaardig wezen, schrijft Kahl – naar mijn mening niet 100% logisch. Maar die minachting voor de vrouw zit er bij het christendom wel in; ook hiervan voorbeelden genoeg. In de bekende opstelling van de SGP jegens vrouwen vinden we daar nog wat van terug. Volgens Paulus staat de man hoger in de scheppingshiërarchie dan de vrouw;

Tertullianus betitelde de vrouw als 'toegangspoort van de duivel'; voor Thomas van Aquino was zij een 'mislukte man', voor Luther een baringsmachine. In de Mariaverering zien we infantiele en verminkte seksualiteit (fixatie op moederschap en maagdelijkheid).

Het dieptepunt van vrouwvijandigheid werd bereikt tijdens de heksenwaan van de 13^e tot in de 18^e eeuw. Heksen waren hoeren van de duivel, vrouwen die Christus hadden afgezworen en hun ziel aan de satan verkocht hadden en vervolgens allerlei narigheid teweegbrachten, zoals impotentie en misoogsten. Ook de grote hervor-



mers stonden achter de heksenjacht. Enorme aantallen 'hekse' – waaronder ook mannen en kinderen – werden verbrand. Aartsbisschop Johannes van Trier verbrandde in 1585 zoveel 'hekse', dat in twee dorpen op een gegeven ogenblik nog maar twee vrouwen over waren. O ja, wie het bestaan van heksen loochende, werd beschouwd als atheïst – met de consequenties vandien.

In 1968 werd de repressieve seksuele moraal nog eens in een encycliek bekrachtigd. Die moraal is terug te vinden in het strafrecht, dat alle ongereguleerde lust als ontucht vervolgt. Tegenwoordig dient seksualiteit als een middel om geld te verdienen. "Steeds onbeschaamder buit het kapitalistische reclameapparaat seksuele driften en gevoelens uit om hogere winstpercentages te bereiken. Steeds

doelgerichter worden de vrouwen veracht, zonder dat ze het zelf merken,” aldus Kahl. Seks is koopwaar. En vrouwen hebben nog steeds geen gelijke rechten, al helemaal niet in het verband van de RK kerk.

Tegenwerpingen

Vervolgens besteedt Kahl aandacht aan diverse voorbeelden van christelijke geschiedverdraaiing of –vervalsing. Zo schrijft ene Backhaus dat “de positie van de vrouw in de Westeuropese cultuur zonder dat wat de Bijbel over de vrouw zegt, nooit tot de uiteindelijke emancipatie ontwikkeld had kunnen worden.” Veelal probeert men onaangename feiten goed te praten, verwijzend naar de tijdgeest. (“Luther was een kind van zijn tijd.”) Of feiten worden gewoon ontkend of men gaat er aan voorbij of men bagatelliseert ze of men verwijt de criticus een eenzijdige keuze. Of men zegt dat degenen die zich misdroegen geen (echte) christenen waren. Een Zwitserse theoloog erkende – naar aanleiding van het boek van Deschner (zie De Vrijdenker 2018-03 pag. 24 en déze Vrijdenker pag. 15) – de wandaden, maar noemde die “verraad aan het evangelie”. Nog fraaiër: de kerkhistoricus Walter Nigg erkende de afschuwelijkheid van de heksenwaan, maar schoof de verantwoordelijkheid daarvoor af op... de duivel!

Een andere tegenwerping is dat er toch veel goeds is gedaan door christenen en dat er in veel gevallen verzet is geweest tegen het onrecht en de gruwelen. Kahl noemt daarvan ook voorbeelden, maar benadrukt dat hij zijn pijlen vooral heeft gericht op de hoofdstromingen.

Ethische anarchie

Kahl stelt vast dat de bijbelse leer in allerlei levensproblemen tegenstrijdige handelwijzen dekt. In de naam van Jezus kan men tegelijk moorden en de moord verafschuwen. Men kan als christen allerlei dingen goed- maar ook afkeuren en elke politieke richting aanhangen. Kahl noemt dit ethische anarchie. De christelijke begrippen en formules onttrekken een veranderlijk ethisch standpunt aan de controle van het verstand. Alles kan een christelijk vernisje krijgen. In deze situatie kunnen de christenen elkaar verkette-

ren dan wel ‘onder het evangelie verenigd blijven’ in een gesimuleerde eenheid. Het enige wat alle christenen verenigt is het gebod van de naastenliefde, maar dat verenigt slechts naar de letter. En naastenliefde wordt ook door niet-christenen gepraktiseerd. De boodschap heeft geen inhoud.

De moderne theologen en de liefde

Nadat hij aandacht heeft besteed aan de praktijk van het christendom in de loop van de geschiedenis en aan hoe die geschiedenis door gelovigen wordt vervalst, gaat Kahl diep (te diep om na te vertellen) in op de wijze waarop moderne Duitse theologen proberen het Nieuwe Testament te interpreteren in het licht van de bevindingen van het bijbelkritisch onderzoek. Ondanks de onmiskenbare en vaak ook als zodanig



erkende mythologie in het N.T. houden zij het geloof in de essentie van het verhaal dogmatisch overeind – tegen de klippen op. Wát ze ook als mythen erkennen, steeds weer

komen ze met veel mooie woorden tot de alleen maar op geloof gebaseerde conclusie dat de kern van de verkondiging toch waar is. Een veelzeggend voorbeeldje: “Theologie gaat uit van iets ontwijfelbaars, dat niet tegengesproken kan worden.” (Ebeling.) Ze leggen in het N.T. het eigen ideaal van een door liefde beheerste godsdienst, met het gedrag van Christus als de norm voor iedereen. In werkelijkheid zijn alle christelijke misdaden uit de geschiedenis in het N.T. al in de kiem aanwezig. Een belangrijk punt hierbij is dat de gepreekte (naasten-)liefde niet gefundeerd is in het belang van de naaste, maar in eigenbelang. Het gaat niet om mensliefdendheid, maar om het eigen heil, om een zelfzuchtig streven naar hemelse genoegens. Het is een schijnmoraal.

Tot slot

Het valt op dat voor Kahl de moderne theologie een vrijwel bij uitstek Duitse aangelegenheid is. Ongetwijfeld is in dat taalgebied ter zake genoeg

geschreven om er zich een leven lang mee bezig te kunnen houden, maar verwijzingen naar wat elders over dit onderwerp is bedacht, mis ik toch een beetje.

De Heer der Heerscharen en zijn Oude Testament zijn voor Kahl duidelijk gepasseerde stations. Het boek is dus ook geen pleidooi voor atheïsme op grond van het niet bestaan van een opperwezen; het presenteert geen argumenten tegen zo’n bestaan en ontkracht geen argumenten voor zo’n bestaan.

En dan die vragen die ik eerder stelde... Ik kan het in dit korte bestek niet goed overbrengen, maar voor mij is duidelijk dat Kahl dit boek niet zo had kunnen schrijven als hij geen theoloog was geweest. Richard Dawkins zou het niet kunnen. Maar hoe diep moet je in de theologie duiken om een geloof als dit te kunnen afwijzen?

Heeft Kahl de religie verlaten voor een politieke religie en beschrijft en verklaart hij zijn persoonlijke ontkering? Het is duidelijk dat hij ten tijde van het schrijven al sterk beïnvloed was door het marxisme, maar hoe dat samenhangt met zijn geloofsverlies/ontkering is gezien het ontbreken van autobiografische informatie in dit boek niet te zeggen. Hij schrijft dat de problemen die het christendom niet heeft opgelost, uit de wereld kunnen worden geholpen in een geëmancipeerde maatschappij, die op het geluk van allen gericht is, maar hij werkt dat niet verder uit. Uit zijn eerdere kritiek op de kapitalistische maatschappij kunnen wij afleiden in welke richting hij denkt.

Heeft Kahl een heel andere kijk op de zaak dan de ‘nieuwe atheïsten’? Afgezien van zijn grotere theologische deskundigheid (en marxistische insteek) valt het verschil wel mee. De oude atheïsten stonden nog wat verzoenend t.o.v. het theïsme, naar men zegt; de nieuwe atheïsten wijzen het geloof niet alleen van de hand, maar vinden het ook een slechte zaak voor mens en wereld; zo gezien hoort Kahl in het kamp van de nieuwe atheïsten thuis.

Het op een na laatste hoofdstuk is gewijd aan de toenmalige situatie in West Duitsland waar het gaat om onderwerpen als vrijheid van gods-

dienst, scheiding tussen kerk en staat en scheiding van kerk en onderwijs. Het laatste hoofdstuk vergelijkt het nostalgische beeld dat gelovigen hebben van een vroom en schilderachtig christelijk avondland vol kathedralen met de realiteit van hoe het in Europa toeging toen het christendom op zijn hoogtepunt was. Kahl schildert in felle kleuren hoe inhumain het in de Middeleeuwen toeging. “Nergens wordt de werkelijkheid van het christelijke avondland pregnanter gekarikaturiseerd dan in het feit dat bij ‘godslastering’ de mens in de middeleeuwen de tong werd afgesneden en tegenwoordig nog met de rechter gedreigd wordt – terwijl de voortdurende menslastering, die het christendom begaat, meestal niet eens als zodanig herkend wordt.” “De kerk is schuldig aan de verschrikkelijke onwetendheid en ongeschooldheid waardoor

de geschiedenis van het avondland wordt gekenmerkt.” Het geloof in Jezus was niet de motor van de wereldlijkheid; in de geschiedenis van Europa hebben meer stromingen een rol gespeeld: de Germaanse erfenis, de Joodse gedachtenwereld, de erfenis van de Romeinse en Griekse oudheid, de Arabisch-Saraceense cultuur, de Verlichting en de verschijnselen die daarvan een gevolg waren (liberalisme, marxisme). “De Verlichting lanceerde een definitie van menselijkheid, die ook vele christenen tegenwoordig niet meer willen missen.”

¹ Deze titel is geïnspireerd door een passage uit *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie* (1844) van Karl Marx: “Das religiöse Elend ist in einem der Ausdruck des wirklichen Elendes und in einem die Protestation gegen das wirkliche Elend. Die Religion ist der

Seufzer der bedrängten Kreatur, das Gemüth einer herzlosen Welt, wie sie der Geist geistloser Zustände ist. Sie ist das Opium des Volks.”

² Voor nieuwe lezers: het woord ‘ontkering’ gebruiken we in dit blad af en toe om verlies of afstand nemen van geloof aan te duiden, als tegengestelde van bekering. Heeft u een interessant ontkeringsproces doorgemaakt (of van een ander meegemaakt), schrijf erover in De Vrijdenker.

³ Een Nederlandse vertaling van het werk van Bartolome de Las Casas vindt men hier: <https://verbodengeschriften.nl/html/zeerbeknopt-relaas-van-de-verwoesting-west-indische-landen.html>. Een Engelse vertaling staat op de website Project Gutenberg onder ‘A brief account of the destruction of the Indies by Bartolome de Las Casas’.

⁴ Luther schreef in 1543 *Von den Juden und ihren Lügen*.



Preken voor andermans parochie

Anton van Hooff (mini-c.v. op pag. 14)

Daar stond ik dan die zondagmiddag in een zijruimte van de Vredebergkerk ▼ in Oosterbeek voor een gehoor van zeker tachtig mensen. Ik zou er over de opkomst van het christendom in de oudheid spreken. Ik probeerde de verbijstering van de antieke wereld invoelbaar te maken door de vergelijking te maken met het onbegrip voor de opkomende islam in het westen. Zo moest duidelijk worden waarom in mijn ogen iedere religie een kwaad is.

Ik geloof omdat het absurd is

Wat voor absurde dingen geloofden die volgelingen van J. van N. toch, vond de antieke wereld: god verwekt een zoon, nota bene maagdelijk. Die verricht wondergenezingen, maar geeft nooit eens een geamputeerd been terug (ook bij moderne helingsbijeenkomsten blijft god een internist!). Hij staat op uit de dood, een gebeurtenis waarvoor geen directe getuigenis bestaat. Twee vrouwen vinden slechts een leeg graf. Bij iedere volgende versie worden steeds meer getuigen opgevoerd, in de Handelingen zelfs 500. Maar nooit vertoonde de verrezen Jezus zich even triomfantelijk aan

Pontius Pilatus, zoals al de eerste intelligente criticus van het christendom Kelsos in de tweede eeuw opmerkte. Die dogma's zijn even grotesk als het geloof dat Mohammed op het gevleugelde paard Boerak even naar heen en weer de hemel werd geflitst en dat hij zonder voorhuid werd geboren. Kelsos zegt met walging: ‘Zij onderzoeken niet, maar *gelooven!*’ Ze verheerlijken de dwaasheid. Tertullianus, vurig verdediger van het christendom, bevestigt dit ‘intellectuele masochisme’. Hij begrijpt niets van de menswording van Christus, maar verklaart daarin te geloven juist ‘omdat het absurd is’.

Je leven voor Coca Cola?

En dan waren en zijn sommigen bereid om hun leven voor hun absurde geloof te geven. Islamistische *suicide bombers* gelden als martelaars. Het martelaarschap is een uitvinding van het christendom. Het woord martelaar is afgeleid van het Griekse woord voor ‘getuige’. Het oude, adequate Nederlandse woord is ‘bloedgetuige’, iemand die bereid is totterdood aan zijn geloofsmening vast te houden. Dat mensen hun leven gaven voor familie, vrienden of vaderland, gold ook in de



oudheid als nobel gedrag. Maar je leven over te hebben voor een overtuiging, dat was toch je reinste zelfmoord?

Omdat het onbegrip voor de islamitische martelaars misschien niet overtuigend genoeg was om het onbegrip van de antieke wereld op te roepen, gaf ik nog het volgende voorbeeld: stel je een fervente Coca-Cola-drinker voor. Hij wordt gedwongen om Pepsi te drinken, maar verkiest de dood boven het nuttigen van de drank van dit gehate merk. Wij zouden zo iemand toch niet goed bij zijn hoofd vinden, wel? Zo verbijsterd was de antieke wereld over christelijke martelaars en zijn wij dat over islamisten die zich opblazen om ongelovige honden mede de dood in te jagen.

Heilige boeken

Als je de heilige boeken eens als gewone lectuur leest, zie je de absurditeiten en tegenspraken. 'Nou ja,' zeggen verlichte christenen dan, 'die Jahweh van het Oude Testament is inderdaad niet zo'n lekkerdje als hij aanspoort tot genocide en massaverkrachting, maar de Jezus van het Nieuwe Testament is daarentegen een heel lieve man.' Ja, waarom keert hij zich het ene moment tegen geweld (het zwaard) en verklaart hij een volgende keer dat hij niet was gekomen om vrede te brengen, maar het zwaard? Heilige boeken zitten vol van zulke contradicties. Daarom zijn ze een grabbelton voor het legitimeren van ieder (wan)gedrag.

Kinderen van hun tijd

Hoewel het gaat om het woord van god, blijkt hij/zij/het zich toch opvallend aan opvattingen de ontstaanstijd te conformeren. In de koran wordt als toppunt van allah's scheppingsmacht de kameel genoemd. Vrouwen zijn maar de helft van de man waard (bij erven en als getuige). De man mag zijn vrouw als een braakliggende akker naar believen beploegen, met andere woorden: verkrachting in het huwelijk is in de haak.

De hoofddoek van moslima's heeft zijn tegenhanger in de hoedjes van grislige vrouwen en meisjes: Paulus heeft immers aan vrouwen een bedekt hoofd voorgeschreven. Dat deed hij in een tijd dat fatsoenlijke vrouwen gesluierd waren. In de jaren vijftig ging mijn roomse moeder steeds met een tuttig hoofddoekje naar de mis. 'Nee, dat was echt alleen om het permanent te beschermen, hoor.'

Sinds de achttiende eeuw zijn de meeste christenen hun bijbel gaan relativiseren, maar moslims zien de koran nog steeds als het voor altijd vaststaande receptenboek van de allerhoogste. Daarom kunnen ze niet principieel het afhakken van de hand bij een dief afwijzen zoals dat door moslimextremisten en in het 'bevriende' Saoedi-Arabië wordt gepraktiseerd. En ook de achterstelling van de vrouw, heel normaal voor de woestijncultuur van de zevende eeuw in Arabië, geldt nog steeds. Kijk maar naar de tweede rang die ze in moskeeën mogen innemen. Ook in het paradijs is nauwelijks plaats voor hen. Mannen krijgen dagelijks verversende maagden met gazellenogen opgediend en mogen dan eindelijk wijn drinken. Maar voor vrouwen staan er geen frisse knapen klaar. Als troost

bestaat er een opvatting dat vrouwen daar eeuwig dadels mogen eten. 'Maar, oma,' zei de gehooftdekte kleindochter van een vrijdenkster, 'ik houd helemaal niet van dadels.' Ze was nu maar dadels gaan eten om alvast te wennen aan het eeuwige heil.

Voorschriften

Terwijl in de bijbel, zeker in het Oude Testament, nog veel verhalen voorkomen, waaraan iedere tijd zijn eigen interpretatie kan geven, bestaat de koran alleen maar uit voorschriften waaraan de Onderworpenen (=moslims) zich hebben te houden om niet het hellevuur over zich af te roepen. Dat ze vijf keer per dag het gezicht wassen en op een kleedje bidden (wel buiten werktijd, graag), is natuurlijk hun zaak, maar ze verlangen van de buitenwereld respect voor hun vroom gedrag. En de tolerante, begripvolle westerse wereld komt hun nog tegemoet ook. Ieder jaar wordt in de pers weer met veel ophef het begin van de ramadan gemeld. Daarbij wordt verzwegen dat het niet gaat om veertig dagen vasten, maar dat er al die tijd enorm wordt geschrans, na zonsondergang en vlak voor het krieken van de dag. Deze ongezonde manier van eten is waarschijnlijk debet aan de frequentie van zwaarlijvigheid bij Turkse en Marokkaanse kinderen en aan suikerziekte bij volwassenen.

Dat aan christenen wordt voorgeschreven de zondag te heiligen, is hun zaak. Maar als ze de kans krijgen (in Polen en in SGP-gemeentes) beletten zij anderen op zondag te winkelen. En in Ermelo geldt een gemeentelijk vloekverbod.

Intolerantie

Dat opleggen van eigen spelregels aan anderen komt voort uit de intolerantie die inherent is aan religie. Als je meent de Waarheid in pacht te hebben, kun je je nu eenmaal niet voorstellen dat anderen er geen boodschap aan hebben. Daarom mogen niet-moslims geen alcohol drinken en niet-gristen op zondag niet in het gemeentebad zwemmen. Ik zou er niet aan denken een Kees van der Staaij ◀ op zondag in het zwembassin te donderen, maar waarom mag ik er van hem niet induiken?

Van een veel ernstiger kaliber is het opleggen van eigen pro-life-opvattingen aan anderen. Als vrijdenker gun ik iedereen het recht om het leven tot het einde toe uit te leven; angst voor het liefdeloze verpleeghuis mag nooit een reden zijn om het leven te bekorten als iemand vindt dat het in gods hand ligt. Maar waarom mag ik *mijn* leven niet (laten) beëindigen als het mij genoeg is? Voor het begin van het leven hebben we het debat tientallen jaren geleden zo'n beetje afgesloten. Vrouwen die verlost willen worden van een ongewenste foetus, krijgen dat gedaan – zij het met enige moeite. Aan de andere kant staan de affiches die op stations verschijnen 'Ongewenst zwanger en wat nu? Voor hulp aan moeder en kind'. Die posters komen natuurlijk uit een christelijke pro-life-hoek, maar ik kijk er met voldoening naar: ook een vrouw die de ongewenste vrucht wil uitdragen heeft die mogelijkheid. Dat is ware keuzevrijheid.



Lange tenen

In mijn voornamelijk protestants gehoor werd zo gemord dat het tweede deel van mijn beeldverhaal van na de pauze maar werd opgeschort om ruimte te geven aan het ongenoegen. De gepikeerdheid waarvan een aantal vraagstellers blijk gaven, is typisch voor godgelovigen. Zij eisen respect. Wetten tegen blasfemie geven hun zelfs het recht daarop. Gelovigen hebben lange tenen, terwijl een vrijdenker zich niet kan voorstellen dat hij in zijn onheilige gevoelens ooit wordt gekrenkt. Hoeveel stampij verwekte niet dat ene billboard met de tekst 'God bestaat waarschijnlijk niet', terwijl kerkgevels verkondigen dat Jezus leeft. Geen probleem natuurlijk, want dat is vrij uiting geven aan een mening (waarvoor overigens geen argumenten bestaan). Erger is dat ik met een gebed op zak loop. Het randschrift van de 2-euromunten zegt: god zij met ons. Heus, er is geen scheiding van kerk en staat in dit land. Ik wreef dat mijn gehoor in door erop te wijzen dat de kerk waarin wij verbleven, geen Onroerende Zaak Belasting betaalt. Dat was nieuw voor de meesten.

Waarom ben ik toch zo wellevend? Na al deze en andere thema's vroeg iemand nog wat nu eigenlijk het punt was dat ik maakte. Ik had gewoon brutaal moeten antwoorden: 'Dat

hebt u toch gehoord: godsdienst is een kwaad'. Het publiek kon dat zien op mijn laatste dia, waarop ik mijn grieven opsomde:

1. Geloof in absurditeiten
2. Heilige boeken als autoriteit i.p.v. de rede, dogma's
3. De waarheid in pacht hebben
4. Intolerantie tegenover ongelovigen en heterodoxen
5. Strikte voorschriften (kleding, vasten, zondagsheiliging)
6. Willen sterven voor een geloofsmening (martelaren)
7. Hiërarchie van priesters/imams
8. Inwijding, doopsel/besnijdenis
9. Steunend op de overheid
10. Gauw gekrenkt (godslastering)
11. Seksuele fixatie: **de** zonde (andere vergrijpen vallen immers onder de algemene moraal)
12. Moraal ondermijnend; doden mag uit naam van Jahweh, Allah of God de Vader ('Dieu le volt' bij de middeleeuwse kruistochten)
13. Anderen eigen moraal opleggen
14. Kiezen voor *gnosis* (geopenbaarde wijsheid) in plaats van *epistèmè* (beredeneerde kennis) – het punt van Kelsos.



De vijand van mijn vijand is niet mijn vriend!

Thomas Spickmann

In Culemborg, waar ik woon, bestaat een nogal grote Marokkaanse gemeenschap die, zoals elders, de behoefte heeft om zich religieus te ontplooiën. In de binnenstad hebben zij sinds lange tijd een moskee, die echter vanwege het groeiende aantal leden langzamerhand te klein wordt. Daarom gingen zij op gegeven moment op zoek naar een andere locatie waar een groter gebouw mogelijk zou zijn. Bij de gemeente stond in 2016 het toenmalige zwembad te koop. Er waren drie geïnteresseerde partijen waaronder de Marokkaanse moskeevereniging. Hun aanbieding kwam qua prijs als beste uit de bus, ging derhalve door en hun intentie was om van het zwembadgebouw een nieuwe moskee te maken. In financieel opzicht was de beslissing van het college van B&W wellicht slim, maar maatschappelijk gezien zeker niet. Want de verhouding tussen moslims en niet-moslims staat sinds ongeveer 15 jaar op gespan-

nen voet. Niet alleen vanwege terrorisme, maar ook omdat de islam niet bij een vrije seculiere samenleving past. Derhalve moeten democratisch gekozen politici beter geen steun bieden in welke vorm dan ook. Maar het lijkt erop dat dit nog niet iedereen begrijpt.

Trouwens heb ik via email aan het college van B&W te kennen gegeven dat ik om bovenstaande redenen met hun beslissing niet eens was en hun aanbevelen om een andere keuze te

maken. Enige tijd later kreeg ik van de gemeente een reactie waarin stond dat burgemeester en wethouders op mijn bedenkingen niet zouden ingegaan en dat zij de locatie van het oude zwembad aan de moskeevereniging zouden blijven aanbieden. Eerlijk gezegd had ik ook niets anders ver-

wacht omdat ik in geen al te machtige positie zit, ik had niet eens erop gerekend dat ik überhaupt een antwoord zou krijgen. Desondanks had ik van mijn kleine actie geen spijt, want beetje tegengas kon geen kwaad. Politici moeten zich niet aan de illusie overgeven dat de islam voor onze samenleving een toegevoegde waarde heeft en moeten vernemen dat er mensen met andere zienswijzen zijn.



Thomas Spickmann (1973) is constructeur en redacteur van De Vrijdenker.



De oorspronkelijke plannen van het moskeebestuur kunnen echter niet doorgaan, want eind 2016 werd het oude zwembadgebouw ineens in brand gestoken ◀. Dit kan dus niet meer verbouwd worden, er is een complete nieuwbouw nodig. Wat was de motivatie van degenen die deze aanslag pleegden? Waren zij ook, zoals ik, tegen de komst van de nieuwe moskee als teken van de oprukkende islam? Dit is nog niet helemaal bekend, maar als dit zo is heb ik geen reden om met hun actie blij te zijn. Er is een Duits gezegde dat luidt 'Der Feind meines Feindes ist mein Freund.', in het Nederlands 'De vijand van mijn vijand is mijn vriend.'. In het omschreven geval zou dit betekenen dat ik degenen die de verwoesting aanrichtten had moeten toejuichen omdat zij tegen de conservatieve islam die in onze samenleving niet te integreren valt, verzet boden.

Maar ik doe er zeer onverstandig aan om dit te doen om de volgende redenen:

- Niet de moskee als symbool van de oprukkende godsdienst is verwerpelijk, maar de achterliggende levensbeschouwing. Het gebouw zelf kan ooit voor iets anders gebruikt worden.

- Op zich is in de laatste 15 jaar sprake van toenemende islamisering. Maar wie zegt dat dit blijft doorgaan? Religies zijn met de huidige kennis en wetenschap in strijd en bieden voor problemen van de huidige tijd geen oplossingen. De kans bestaat dat mensen dit in verschillende delen van de wereld stapsgewijs beseffen, ook al kost het tijd.
- Als humanist sta ik voor mensenrechten en moet ik mij in principe tegen geweld tegen wie en wat dan ook uitspreken. Zelfverdediging in een situatie dat iemand aangevallen wordt, kan een uitzondering zijn.
- Stel dat de misdadiger mij kent en dat hij het een keer met mij over iets niet eens is, dan kan hij mij ook schade toebrengen. Wie gebouwen in brand durft te steken schroomt niet per se om zoiets bijvoorbeeld met mijn auto te doen. Dit laatste is trouwens in Culemborg in de laatste jaren aan meer dan 50 autobezitters overkomen. Ter opsporing van de daders is de politie op grote schaal met onderzoek bezig. Wie de gouden tip geeft kan ter beloning op een bedrag van € 20.000,00 rekenen. Of bij de vernieling van het zwembad en van de tientallen voertuigen dezelfde daders betrokken waren is op dit moment helemaal onbekend. In ieder geval verdienen mensen met criminele neiging geen steun. Als zij politieke



macht krijgen willen zij misschien op autoritaire wijze grondrechten inperken.

- Het incident met het oude Culemborgse zwembad doet mij aan 9 november 1938 herinneren. Tijdens de 'Reichskristallnacht' werden talloze synagogen in brand gestoken ▲. Dit waren ook gebouwen die bij een bepaalde bevolkingsgroep hoorden en voor religieuze plechtigheden bedoeld waren. Hoe het verder ging weten wij allemaal en er blijven pijnlijke herinneringen over. Aanslagen leiden ook in de 21^e eeuw tot spiralen van geweld. Deze kunnen bovendien veel mensen zonder enige kwade bedoeling raken.

Duidelijk moet dus zijn dat wij, ondanks dat wij atheïsten zijn, vernielingen van religieuze bouwwerken etc. dienen te verwerpen.



Viooltje(s) van onze website geplukt

Als eerstejaarsstudent kreeg ik onverwacht bezoek van een geestelijke. Hij had van de overheid doorgekregen dat ik me in zijn parochie had gevestigd. Ik vond het toen (1962) al gortig dat het Rijk bijhield waar kerkleden zich ophielden. Nu meende ik dat de overheid die 'verplichting' allang had afgekocht door aan de kerken een miljoenen-subsidie te geven om een eigen ledenadministratie op te zetten, maar nu blijkt (Algemeen Dagblad 15-4-2018) dat zij de verhuisberichten van de 5 miljoen Nederlanders die officieel nog tot een kerkgenootschap behoren, gewoon met de kerken deelt. De organisatie Privacy First vindt dat de overheid meteen moet stoppen met deze schending van

de persoonlijke sfeer. Maar de overheid moet gewoon stoppen met deze bevoorrechtiging van religie. Deze onrechtmatige begunstiging kan worden toegevoegd aan de opsomming van gevallen in de DVG-brochure 'Houd het geloof erbuiten'¹.

De vorige regering en het parlement hadden eindelijk besloten dat er een einde moest komen aan die misstand, maar in het nieuwe kabinet laten VVD en D66 laten zich door de Christen Unie gijzelen; er moet een overgangsregeling worden ontworpen. Met andere woorden: er verandert niets..

Anton van Hooff, 16 april 2018

¹ Recent herdrukt met de titel 'Houd kerk en staat gescheiden' – Redactie.

In de arena met tandeloze tijgers

Floris van den Berg

Over zinloos debatteren over religie

Ter voorbereiding van een middagje zinloos debatteren over religie beantwoord ik hieronder de vragen die mij werden voorgelegd. De discussanten betroffen een soefi moslim, een protestantse christen en een liberale jood. Vanuit sociaal perspectief is het met elkaar praten al een teken van gevorderd secularisme. Kun je een dergelijk debat, waarin ook uitgesproken atheïsten deelnemen, voorstellen in landen waarin religie (nog) wel invloed heeft op de politiek en de maatschappij? Kun je je een dergelijk debat voorstellen in Iran, Afghanistan, Saoedi-Arabië? Kortom, dat er debatten over religie en tussen religies plaatsvinden is waar het om gaat. De inhoud doet er eigenlijk niet toe. Discussiëren met gelovigen die op faustiaanse wijze hun identiteit hebben verknocht aan een waanidee en immuun zijn voor de rede. Als ze opeens de onredelijkheid van hun eigen opvattingen zouden inzien, dan zijn ze niet meer wie ze zijn. Hun sociale status wordt bepaald door hun opvattingen. Ze zitten er tot hun nek in en het legt hun sociaal gezien ook geen windeieren. Mensen die geloven dat de aarde plat is, of dat de overheid ons vergiftigt met chemtrails worden doorgaans niet helemaal serieus genomen. Meewarig worden hun begeesterde en warrige verhalen aangehoord. Maar wanneer het gaat om eeuwenoude geïnstitutionaliseerde waanideeën, blijken ze een vernis van sociale respectabiliteit te hebben gekregen. Ten onrechte.

Hoe zou een evolutiebioloog zich voelen op een conferentie waarin er sprekers zijn van verschillende scholen van creationisten en ID-aanhangers? Voor een evolutiebioloog is het totaal irrelevant om in te gaan op de vraag of de aarde nu 6000 jaar oud is, of 100.000 jaar, of dat er een *intelligent design* is. Als op zo'n congres de evolutiebioloog evenveel spreektijd wordt geboden onder het mom van gelijke monniken, gelijke kappen, zullen veel mensen hopelijk inzien, dat dit absurd is. Nog absurder zou het zijn om op een wetenschappelijke conferentie creationisten of ID'ers een podium te bieden.

Ik voel mij als een astronoom op een astrologiecongres. Van te voren weet je al dat jouw bijdrage van een andere aard is. Zullen de toehoorders het verschil kunnen ontdekken? Als het goed is heeft het onderwijs hen daartoe opgeleid.

Brengt religie meer vrede, of meer oorlog?

Oorlog. Zonder religie wordt het een stuk makkelijker om vrede in de wereld te bereiken. Helaas echter zijn er nog veel méér obstakels voor wereldvrede. Het is net als iemand die genezen is van kanker: je kunt zo door een andere ziekte gevloerd worden.

Hoeveel ruimte is er voor religie in een seculiere samenleving?

Net zoveel als voor een filatelievereniging of politieke vereniging. Geen privileges voor religie. Geen rituele slacht. Geen besnijdenis. Geen religieuze scholen en universiteiten.

Als we naar het maatschappelijke debat over de excessen van godsdiensten kijken – het misbruik in de katholieke kerk, misbruik in joodse gemeenschappen en het terrorisme uit naam van god – lijkt het makkelijk om te oordelen.



Inderdaad. Zo moeilijk is het niet. Het wordt tijd er een punt achter te zetten. Net zoals je, als je opgroeit, van je fopspeen af moet, zo kan de mensheid opgroeien en de fopspeen van religie, dat teken van intellectuele onvolwassenheid, achter zich laten. Gesloten religieuze gemeenschappen zijn kerken voor de eigen gemeenschap waarbij misbruik dikwijls onopgemerkt en onbestraft blijft.

Maar religie biedt juist ook houvast en zingeving in een snel veranderende wereld.

In een snel veranderende wereld is het nut van de levenslessen van middeleeuwse nomadische herders

of krijgsheren buitengewoon gering. Het is sneu als mensen een leugen nodig hebben om hun leven te kunnen leiden. Mensen is wijsgemaakt dat ze religie nodig hebben voor steun of zin. Gemeenschapsgevoel en een zinvol leven kunnen heel goed buiten een religieus kader tot ontwikkeling komen.

Stel (quod non) dat religie wel een positieve sociaalpsychologische functie zou vervullen, dat maakt de waarheidsclaims van religie nog niet waar. Er is geen god. En het is buitengewoon cynisch en denigrerend om voor anderen te beslissen dat ze mentaal niet op zichzelf kunnen staan. Humanisme is een voorbeeld van een leven beamende levens- en universumbeschouwing, zonder geloof in sprookjes en zonder irrationele taboes.

Op de hele wereld is er geen volk te vinden zonder religie.

De uitspraak is grotendeels waar, maar niet helemaal. Er zijn thans een aantal zeer seculiere samenlevingen in de wereld. En juist in die samenlevingen kunnen mensen buitengewoon gelukkig zijn.

Gelovig zijn zit dus niet alleen diep verankerd in onze cultuur, maar ook in ons mens-zijn.

Floris van den Berg (Naarden, 1973) is milieufilosof aan de Universiteit Utrecht, lid en voormalig bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis.



Klopt. De mens heeft last van een transcendente verleiding. Dat is een psychologische behoefte waarvoor het vaccin kritisch denken is. Helaas is daar niet iedereen even goed in.

Jodendom is geen geloof in christelijke zin, maar een beschaving. Het Jodendom vooral als een godsdienst te beschouwen, zet iedereen op het verkeerde been.

Hoe beschaafd is het om jongetjes te mutileren? Hoe beschaafd is het om ritueel te slachten? Hoe beschaafd is het, in orthodox joodse kringen, om kinderen te indoctrineren met allerlei taboes en leugens? Hoe beschaafd is het in om te discrimineren jegens vrouwen?

Wat vinden jullie van elkaars invulling van het geloof?

Zolang er geen sprake is van indoctrinatie, het een volledig vrije keuze is en wanneer er geen derden geschaad worden, staat het iedereen vrij om zijn leven te leven volgens een waan. Jongensbesnijdenis is een schending van lichamelijke integriteit die strafbaar gesteld zou moeten worden.

Hoe streng moet je 'de letter' volgen?

Het volgen van 'de letter' is meestal levensgevaarlijk, behalve als het om rationele documenten gaat als de UVRM (en ook daar moet je nog nadenken en niet volgens 'de letter' te werk gaan).

Gaat geloof nog samen met de 21^e eeuw?

Geloof ging samen met geen enkele eeuw. Geloof is de molensteen van de mensheid. In de 21^{ste} eeuw hebben veel mensen toegang tot informatie en onderwijs. Wie dan nog gelovig blijft, is erin geslaagd zichzelf een oor aan te naaien.

Hoe zie je de tegenstelling seculier – gelovig?

Secularisme gaat over de scheiding tussen religie en staat. Ook gelovigen kunnen daar voorstander van zijn. Zonder scheiding tussen religie en staat kom je terecht in een theocratie waarin geen plaats is voor de vrijheid van expressie en de vrijheid van het individu. Een theocratie geeft de zekerheid van de hel. In een seculiere liberale staat kan een paradijs op aarde ontstaan. En Nederland is zo'n paradijs, niet dankzij, maar ondanks religie.

Tot slot een opmerking over de tandeloze tijger. In een seculiere en liberale samenleving kunnen gelovigen hun religie binnen de vrijheid van de wet uitoefenen en gebruik maken van de vrijheid van expressie. Wanneer gelovigen het voor het zeggen hebben is het uit met de pret, ook voor gematigde en liberale gelovigen. Wie niet wil leven onder het juk van één geloof dient de liberale seculiere samenleving te koesteren. De zin van het zinloos debatteren zit hem erin dat het mogelijk is om hierover met elkaar te discussiëren.



Aanvulling op het nevenstaande artikel

Het door Floris van den Berg bedoelde debat heb ik bijgewoond op 8 april 2018 in De Balie te Amsterdam. Het werd georganiseerd door de stichting 'Werkelijkheid in perspectief' die opgericht is door Paul Cliteur, Frits Bolkestein en Meindert Fennema met de bedoeling controverse onderwerpen te agenderen, vooral via lezingen.

De gespreksleider was Lennart Booij, de deelnemers waren Hans Martien ten Napel (protestant), Floris van den Berg (atheïst), Alaeddine Touhami (moslim), Tamarah Benima (jodin), Nahed Selim (ex-moslima, nu katholiek).

De probleemstelling luidde (verkort): Hoeveel ruimte is er voor religie in een seculiere samenleving? Gelovig zijn zit niet alleen diep verankerd in onze cultuur, maar ook in ons menszijn. Het aantal gelovigen op de wereld blijft in weerwil van het maatschappelijke debat gestaag toenemen. Daarom praten we op 8 april met atheïsten en theïsten over de invloed van religie op de maatschappij in de moderne tijd. Brengt religie meer vrede, of meer oorlog?

Ik breng hier geen verslag uit van het bijna 2 uur durende debat; u kunt het in zijn geheel zien en horen op de **website van De Balie onder 'De Balie TV'**. Ik vermeld alleen de frappante kijk van mevr. Selim op het christendom; zij meende dat dat gedurende 2000 jaar een godsdienst van enkel liefde en vrede was geweest. Kennelijk heeft zij alleen maar kennisgenomen van religieuze tractaatjes...

Foto's van het debat vindt u op pag. 28 en op de achterkant van de cover.

René van Elst

Verlichtingsborrel in Den Haag

Spreker tijdens de Verlichtingsborrel in Den Haag op 9 april 2018 was Frank Müller, sinds december 2017 voorzitter van het Atheïstisch Verbond. Het evenement vond plaats in Café van Beek, dat dankzij een kleine verbouwing nu beter dan eerst geschikt was voor het optreden van een spreker met Powerpoint-plaatjes ▼. Müller hield een naar mijn smaak goed verhaal over hoe atheïsme op een positieve manier aan de man (m/v) gebracht kan worden en over hoe hij de toekomst van het A.V. ziet. Kort voor het ter perse gaan van dit nummer kreeg de door het vernieuwde A.V.-bestuur uitgezette koers royale steun van de Algemene Ledenvergadering (Utrecht, 21 april).

René van Elst



Gelovigen op tactische terugtocht voor wetenschap

Anton van Hooff (mini-c.v. op pag. 14)

Ik heb er maar ‘cognitieve dissonantie’ van gemaakt, want ik mocht van verschillende mensen niet zeggen dat godgelovige wetenschappers aan schizofrenie leden (zie de e-postdiscussie in *De Vrijdenker* van maart, p. 3). Dat zou niet alleen onnodig kwetsend zijn voor religieuze geleerden, maar vooral voor de lijders aan die verschrikkelijke aandoening. Cognitieve dissonantie treedt op als twee denkwijzen in dezelfde persoon met elkaar botsen. Daarom sloot ik met die term mijn aftrap af bij het debat over geloof en wetenschap dat op 17 april in de bibliotheek van Laren door de humanisten van 't Gooi was georganiseerd. Ik betoogde dat wetenschappelijke waarheid laat zich niet verenigen met geloofswaarheid. De laatste is door een godheid door heilige boeken en profeten geopenbaarde kennis van hersenspinsels, *gnosis*. Daartegen staat *epistèmè*, beredeneerde, beargumenteerde kennis van de werkelijkheid.

Christelijke jiu-jitsu

Mijn opponent was dr. ir. Cors Visser►, directeur van ForumC, een organisatie die wetenschap en christendom met elkaar wil verzoenen. Natuurlijk gaat het daarbij meteen over de evolutietheorie van Darwin, waarin nu zelfs Andries Knevel van de EO zegt te geloven. Ook Cors Visser verklaarde dat hij de evolutietheorie overtuigend acht. Maar als je even op de webstek van ForumC kijkt, merk je hoe dubieus zo'n verklaring is. Daar zegt Visser namelijk te willen dat mensen daarover het gesprek aangaan ‘vanuit het gezamenlijke vertrekpunt van God als Schepper’. Nee, we geloven niet meer dat god iedere soort is geschapen, maar ergens op de achtergrond zit-ie wel aan de knoppen. Deze jiu-jutsi-reactie is typisch voor de manier waarop het geloof zijn aftocht probeert te dekken. Stap voor stap heeft het de laatste eeuwen terrein moeten prijsgeven. De aarde was toch

niet zo plat als de bijbel beweert. En de aarde was niet het middelpunt. En die schepping van zeven dagen was ook niet meer te handhaven.

En toch geloof ik het absurde

Meebuigende gelovigen zoals Cors Visser stellen dan maar dat iedere tijd een eigen interpretatie aan de bijbel moet geven, maar op het punt van Jezus' opstanding staan ze pal. Er is geen enkel steekhoudend argument voor die ongelooflijke verrijzenis, terwijl er legio bewijzen zijn om het verhaal in het evangelie als een broodje-aap-verhaal af te doen. Ik heb ze in het debat nog maar weer eens genoemd:



1. van de opstanding zelf was niemand getuige; enkele grafbezoekers vinden alleen het graf leeg;
2. De vier evangeliën stemmen niet overeen in aard en aantal van de getuigen: verschillende vrouwen en in latere versie toch ook een paar mannen, want vrouwen kun je natuurlijk niet echt vertrouwen. Welke rechter zou zulke krakkemikige getuigenverklaringen (die tientallen jaren later zijn opgeschreven) als bewijzen accepteren?
3. de ‘verrezen’ Jezus verschijnt alleen aan volgelingen; hij presenteert zich niet even triomfantelijk aan Pontius Pilatus die hem heeft laten kruisi-

gen: ‘Ha Pontius, je dacht me te grazen te hebben genomen?’.

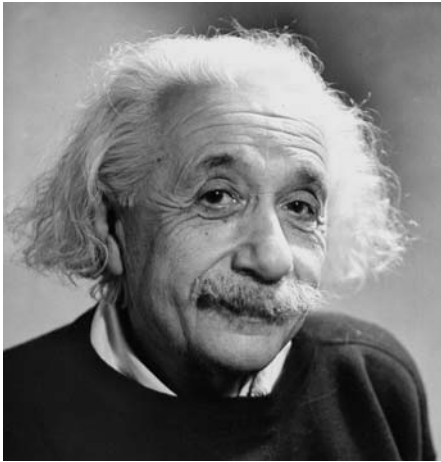
Dit laatste argument wordt al door de eerste intelligente criticus van het christendom aangevoerd. Het is Kelsos (Latijn: Celsus) uit de tweede eeuw die in zijn *Ware rede* de vinger op de meest wonde plek van het geloof van christenen legt: ‘Ze onderzoeken niet, maar geloven!’

Waarom ben ik toch zo'n nette jongen? Ik had Visser moeten vragen: ‘Geloof je dat nou echt, dat van die opstanding? En heeft god volgens jou heus maagdelijk een zoon verwekt bij Maria die al aan de man was?’ Nietzsche gaf als commentaar op dit geloofspunt: aan het begin van het christendom staat echtbreuk. En dan die wonderen. Net als moderne gebedsgenezers gaat het altijd om interne kwalen: god geeft nu nooit eens een geamputeerd been terug, terwijl dat voor een echt Almachtige toch een koud kunstje moet zijn. Het ziet er trouwens naar uit dat de wetenschap zoiets wel gaat kunnen. Nu al worden via de stamceltechniek defecte organen hersteld.

Maar ook ik blijf toch nog steeds aan respect voor religie te lijden en hamerde niet op de absurditeiten waarin Visser bij al zijn meegaandheid toch blijkt te geloven. Het is zoals Tertullianus, geloofsverdediger ook uit de tweede eeuw, al schrijft over het onbegrijpelijke leerstuk van Christus' menswording: ‘het is geloofwaardig omdat het idioot is’ (*credibile est quia ineptum*, meestal weergegeven als *credo quia absurdum*, ik geloof omdat het absurd is).

Geloofde Einstein?

Ja, maar er zijn en waren zoveel briljante gelovige wetenschappers. In dit verband wordt altijd Einstein► aangevoerd. Hij was zeker geen strijdlustige atheïst van het type Richard Dawkins. Hij noemde zich liever een agnost, maar verklaarde klip en klaar: ‘I have



repeatedly said that in my opinion the idea of a personal god is a childlike one.' (Ik heb herhaaldelijk gezegd dat de voorstelling van een persoonlijke god naar mijn mening kinderlijk is.) En dan komen de gelovigen – tegenbeter-weten-in aanzetten met Cees Dekker, hoewel die zijn aanvankelijke steun aan het concept van Intelligent Design toch heeft herroepen. Dat idee houdt in dat de natuur zo onbegrijpelijk ingenieus in elkaar zit, dat er wel een goddelijke planner achter moet zitten. Dit is een gemoderniseerde vorm van het aloude godsbewijs: ik begrijp het niet, dus god. Maar een rationeel mens, in het bijzonder een wetenschapper, durft gewoon toe te geven dat-ie iets (nog) niet weet. Het is zoals Piet Borst (onze Vrijdenker van het Jaar 2012) zegt: 'Voor eeuwige waarheid moet je bij het geloof zijn.' De wetenschappelijke waarheid is altijd een voorlopige. Als een godgelover mij verwijtend voorhoudt: 'Maar jij gelooft in Darwin,' leg ik uit wat moet worden verstaan onder geloven in de evolutietheorie (niet 'evolutieleer' of nog erger 'evolutionisme; waarmee SGP'ers het Darwinisme tot een ideologie kleineren). Die theorie is geldig voor zolang zij de verscheidenheid der soorten afdoende verklaart en er geen betere uitleg voorhanden is. Maar als er morgen een overtuigender theorie opduikt, zal ik die juichend begroeten. Maar als morgen wordt bewezen dat god niet bestaat zitten Cors Visser en de zijnen met een ernstig probleem.

Natuurlijk kan nooit worden bewezen dat iets niet bestaat, zeker als het om een hersenspinsel als kabouters of god gaat. Op dit punt in het debat toonde Cors Visser irritatie: godsdienst

was toch van een hogere orde dan geloven in kabouters. De argumentatie komt niet verder dan: er zijn niet voor niets zoveel mensen die geloven en dat al zolang. Tja, de meerderheid der mensheid heeft altijd gedacht dat de aarde plat was. Uit mijn roomse jeugd, waarop ik met vertedering terugkijk, herinner ik me het 'bewijs' dat het rooms-katholicisme wel de ware godsdienst moest zijn: het had nu eenmaal de grootste aanhang! Hoe zielig staken die protestantse ketters met al hun sekten daarbij af.

Vervloekt respect

Om de stelling te staven dat godsdienst en wetenschap elkaar niet bijten, kwam Visser aanzetten met statistische gegevens – hij is van landbouwingenieur godsdienstsocioloog geworden. Er was volgens een onderzoek van zijn ForumC een meerderheid van geleerden die vindt dat godsdienst en wetenschap niet strijdig met elkaar zijn. Ja, het was ook wel zo dat overal, in het bijzonder in de VS en Nederland, het percentage academische godloochenars ver uitstak boven dat van de rest van de bevolking, maar dat begrip voor de eigenheid van religie was toch opmerkelijk, niet? Het is maar hoe je het ziet. De meeste godvrije wetenschappers zullen hun schouders over de kwestie ophalen: ach, die gelovigen mogen best geloven als ze daar lol in hebben.

Toch schuilt er een gevaar in die onbekommerde tolerantie, die te vaak leidt tot het opbrengen van het respect dat godgelovigen verwachten, nee eisen. In onze ogen is godsdienst maar een mening. Dat die niet erg onderbouwd is, is tot daaraan toe: ook de bizarste meningen mogen worden geuit. Het probleem is echter dat gelovigen niet zoals wetenschappers een waarheid menen te hebben, maar De Waarheid. Die overtuiging maakt dat ze die aan anderen moeten opleggen. Als ze de kans krijgen, leggen 'gristen'¹ hun opvattingen op: in Ermelo

¹ Om hun fijnheid te demonstreren spreken sommige orthodoxen 'Christus uit als 'Gristus'. Ze menen daarmee de letter chi, de eerste van het Griekse Christos (Gezalfde=Messias) correct uit te spreken. De chi was echter een stemhebbende keelklank: de k uitgesproken met een aspiratie (ademtucht), dus kh. Omdat de Nederlandse mond die klank niet zonder

mocht je volgens de Algemene Politie Verordening niet vloeken².

Ja, maar meerderheden leggen altijd hun normen aan anderen op, was Visser verweer. O ja? Worden in seculiere gemeentes fijne christenen soms op zondag tot winkelen of zwemmen gedwongen? In de vervloekte tolerantie waaraan veel godvrijen lijden, vermijden ze op de Dag des Heren gedrag dat hun gelovige burens aanstoet kan geven: dan maar morgen het gras maaien.

Gelovigen staan boven de Grondwet

Visser dacht me te pakken te hebben toe ik meldde dat de Noorse kindermobdsvrouw Anne Lindboe ▼ moslims



heeft gevraagd om met een onbloedig alternatief voor jongensbesnijdenis te komen: zie je wel dat die seculieren gelovigen tot hun normen dwingen. Maar de ombudsvrouw heeft islamieten **gevraagd** om na te denken over een ritueel dat voor de hele maatschappij acceptabel is. De religieuze creativiteit heeft van mensenoffers tenslotte ook het consumeren van stukjes ouwel gemaakt. Ik stel me bij joodse en islamitische besnijdenisfeestjes het collectief consumeren van chocolade-fallusjes voor. Jongensbesnijdenis, nog meer dan het rituele slachten, is de lakmoesproef voor het testen van gelovige (on)verdraagzaamheid. Visser bagatelliseerde het dierenleed bij ritueel slachten: het ging om slechts enkele seconden meer lijden. Ook jongensbesnijdenis wordt wel als betrekkelijk onschuldig voorgesteld. Dat

geaffecteerdheid kan produceren, is de uitspraak 'Kristus' de beste.

² Het vloekverbod van Ermelo is bij Koninklijk Besluit vernietigd in 1986, omdat uitingen van gedachten en gevoelens door art. 7 van de Grondwet worden beschermd. (noot v.d. Redactie)

deed Visser nu niet, maar het zou gaan om de soevereiniteit op eigen (godsdienstig) domein. Ja, dan mag je artikel 6 van de Grondwet (vrijheid van godsdienst, dus ook godsdienstkeuze) en het op lichamelijke integriteit (art.11) schenden. Christenen zoals Visser moeten die jongensbesnijdenis wel goedpraten omdat ze bang zijn om hun eigen voorrechten te verliezen (zie onze brochure 'Houd kerk en staat gescheiden').

Ja, eigenlijk was hij wel voor het afschaffen van artikel 23 ('vrijheid' van onderwijs), maar ja het bestaande Nederlandse onderwijs 'draaide als een tielier' (het rapport van de onderwijsinspectie spreekt heel andere taal), dus daar moesten we maar niet aankomen.

Godsdienst complementair?

Zo bestreek het debat een veel breder terrein dan waarmee het begon, de verhouding tussen geloof en wetenschap. In zijn opening betoogde Visser dat geloof en wetenschap soepel in elkaar kunnen overgaan. Wetenschap kan immers alleen de vraag van het 'hoe?' en niet van het 'waarom?' beantwoorden. Ze zouden elkaar dus mooi aanvullen. Zijn ForumC spreekt van een complementaire verhouding. Hé, dat woord 'complementair' kennen we. Waar kwakzalvers vroeger van alternatieve geneeskunde spraken, beweren ze nu alleen 'complementair' bezig te zijn. Het gaat hier om een verbale truc om de onherroepelijke aftocht van religie tactisch te versluieren.



Aanvulling van de Redactie bij het voorgaande artikel van Anton van Hooff

Op 3 februari 2009 ondertekende Andries Knevel, het 'gezicht van de Evangelische Omroep', in het EO-programma 't Zal je maar gebeuren een document waarin hij verklaarde dat hij er spijt van had zijn kinderen en de kijkers al die jaren op het (dwaal)spoor van het creationisme te hebben gezet.... Knevel bracht tijdens de uitzending allerlei wijzingen aan. De (niet foutloze) tekst luidde - hierin zijn de doorgehaalde stukken tussen rechte haken gezet:

De Verklaring van Andries Knevel
2009 na Christus, 200 na Darwin

Ik geloof;

1) Vroeger geloofde ik dat de schepping in 6 keer 24 uur had plaatsgevonden en was ik creationist. Kort geleden geloofde ik nog in Intelligent Design (ID), [maar nu niet meer. Nu geloof ik in evolutie.]

2) Ik herroep alle mijn eerder uitspraken hierover en erken in het verleden mijn kinderen en kijkers op [een dwaal-spoor] (dit) spoor te hebben gebracht. Ik heb daar spijt van.

[, en ook voor de rol die de Evangelische Omroep hierin in het verleden heeft gespeeld.]

3) [Ik kies voor geloofwaardigheid én geloof. Ik zal daarom open en met ieder in debat gaan, gelovig of ongelovig, op zoek naar de waarheid. en nooit meer in sprookjes of psuedo-wetenschap geloven of deze verkondigen.]

4) Geloof en Wetenschap sluiten elkaar niet uit, maar blijven elkaar versterken en bevragen. Beiden hebben hun eigen waarheid, zin en geloofwaardig.

5) Ik geloof nog steeds, van harte, in God, de schepper van hemel en aarde, en in Jezus Christus als Redder en Heer van deze wereld.

Ik geloof,

Andries Knevel

Hilversum, 21 januari 2009

6) Ik vind het zo bijzonder dat er zoveel geleerden zijn die gelovig zijn.

Later betuigde Knevel in het blad Visie van de EO spijt voor het ondertekenen van deze verklaring op de TV.

De satirische website De Speld schertste op 9 feb. 2009: "Knevelrellen teisteren Bible Belt. De verklaring van EO-presentator Andries Knevel waarin hij pleit voor Darwins evolutietheorie heeft meer stof doen opwaaien dan menigeen had kunnen voorzien. Nadat afgelopen vrijdag de eerste rellen uitbraken op Urk verspreidden de ongeregelde den zich als een olievlek over de zogeheten 'bible belt', de orthodox-protestantse strook die Nederland doorkruist. In het Noord-Flevolandse vissersdorp is inmiddels de noodtoestand afgekondigd. Elders in de bible belt is de politie in opgeroepen staat van paraatheid. Knevel zelf heeft, na diverse bedreigingen, een heenkomen gezocht op een tot dusverre geheimgehouden locatie."

De Verklaring van Andries Knevel
2009 na Christus, 200 na Darwin

Ik geloof;

1) Vroeger geloofde ik dat de schepping in 6 keer 24 uur had plaatsgevonden en was ik creationist. Kort geleden geloofde ik nog in Intelligent Design (ID), ~~maar nu niet meer. Nu geloof ik in evolutie.~~ *spoor*

2) Ik herroep alle mijn eerder uitspraken hierover en erken in het verleden mijn kinderen en kijkers op ~~een dwaal-spoor~~ te hebben gebracht. Ik heb daar spijt van, ~~en ook voor de rol die de Evangelische Omroep hierin in het verleden heeft gespeeld.~~ *spoor*

3) Ik kies voor geloofwaardigheid én geloof. Ik zal daarom open en met ieder in debat gaan, gelovig of ongelovig, op zoek naar de waarheid, en nooit meer in ~~sprookjes of psuedo-wetenschap geloven of deze verkondigen.~~ *spoor*

4) Geloof en Wetenschap sluiten elkaar niet uit, maar blijven elkaar versterken en bevragen. Beiden hebben hun eigen waarheid, zin en geloofwaardig. *spoor*

5) Ik geloof nog steeds, van harte, in God, de schepper van hemel en aarde, en in Jezus Christus als Redder en Heer van deze wereld. *spoor*

Ik geloof,

Andries Knevel

Hilversum, 21 januari 2009

6 ik vind het zo bijzonder dat er zoveel geleerden zijn die gelovig zijn



Algemene Jaarvergadering 2018



De Algemene Jaarvergadering met de leden werd gehouden op 14 april in Vergadercentrum De Domstad te Utrecht. Een kort verslag van de vergadering mag u verwachten in het volgende nummer van ons blad. We beperken ons hier tot de vermelding dat, voorafgaand aan de vergadering, Dr. Rudy Schreijnders een lezing gaf over Rudy Kousbroek in de essayistisch-humanistische traditie. De tekst van de lezing vindt u op pag. 5 van deze Vrijdenker. Voorts kunnen we over ons Bestuur melden dat dit in het nieuwe verenigingsjaar met ongewijzigde bemanning verdergaat, zij het dat het voorzitterschap

van Fabian van Langevelde is overgenomen door Stanley Bakker. Stanley moest trouwens een groot deel van de vergadering missen doordat zijn trein een aanrijding had met een persoon. Secretaris Dik Kruithof kon helaas niet aanwezig zijn omdat hij herstellende was - en nog is - van zwaar letsel, hem in zijn woonplaats Leeuwarden toegebracht door een verwarde of dronken man. Diks relaas daarover vindt u op de website De Leunstoel; de link daarnaartoe is http://www.deleunstoel.nl/artikel.php?artikel_id=5212. Of Google naar: leunstoel opening gemist dik.

De Redactie



vlnr Stanley Bakker, Leon Korteweg, Fabian van Langevelde, Jacques Honkoop

WERELDS NIEUWS

De paus ontkent het bestaan van de hel... of toch niet?

Eind maart kwam het groot in het nieuws: "De paus ontkent het bestaan van de hel." Vrijdenkers van over de hele wereld waren blij met dit nieuws, de paus zou één van de ergste dogma's van het katholicisme ontkennen. Kort nadat deze uitspraak in het nieuws kwam, ontkende het Vaticaan dat de paus dit gezegd zou hebben. Wat is er nu precies gebeurd; wat zijn de feiten? De Italiaanse krant La Repubblica, die bekendstaat om haar sociaal-democratische en sociaal-liberale grondslag en haar kritiek op de katholieke kerk, plaatste een artikel van een gesprek tussen de 93-jarige Eugenio Scalfari en de paus. Scalfari – die tevens oprichter is van La Repubblica – vroeg in zijn gesprek met de paus waar "zondige zielen" na hun dood naartoe gaan en waar ze worden gestraft. De paus zou daarop hebben geantwoord dat zij niet worden gestraft; mensen die berouw tonen, krijgen vergiffenis van God, maar de zielen van degenen die geen berouw tonen, verdwijnen. De paus zou verder hebben gezegd: "De hel bestaat niet, wat wel bestaat is het verdwijnen van zondige

zielen". Het Vaticaan erkent dat er een gesprek is geweest tussen Scalfari en de paus, maar zegt dat Scalfari de paus verkeerd heeft geciteerd en dat het om een privé-gesprek ging en niet om een interview. Scalfari is een overtuigd atheïst, die met zijn krant La Repubblica veel invloed heeft gehad op sociale kwesties in Italië zoals o.a. abortus en echtscheiding. Hij heeft in totaal vijf gesprekken gehad met paus Franciscus. Hij publiceert ook altijd zijn gesprekken in La Repubblica, hij maakt echter nooit gebruik van een bandrecorder en maakt ook nooit notities. Hierdoor is hij al vaker in conflict gekomen met het Vaticaan. Eind 2013 schreef Scalfari dat de paus tegen hem zou hebben gezegd dat hij denkt dat de zonde niet bestaat. De paus gaf als reden dat Gods barmhartigheid en vergevingsgezindheid nooit ophouden. Het Vaticaan ontkende kort na het plaatsen van het artikel dat de paus dit zou hebben gezegd. In 2014 publiceerde Scalfari een gesprek met de paus waarin de paus zou hebben gezegd dat 2% van de geestelijken pedofiel is. Het Vaticaan ontkent ook dat de paus dit zou hebben gezegd, wel erkent het Vaticaan dat er een gesprek is geweest tussen Scalfari en de paus, ook zou het artikel "de geest van het gesprek" goed weergeven. Zijn de artikelen van Scalfari *fake news* of liegt het Vaticaan? Ik denk dat we de volledige waarheid nooit te weten zullen komen.

Maarten Gorter

UIT DE OUDE DOOS GOD IS HET KWAAD (5)

DOOR
A.L. CONSTANDSE
1924

UITGAVE HOOFDBESTUURS BROCHUREHANDEL
"DE DAGERAAD" L. TORENSTRAAT 22, ROTTERDAM

[Deze Dageraad-brochure is gedigitaliseerd door René van Elst, november 2017. De spelling is precies overgenomen; enkele evidente zetfoutjes zijn gecorrigeerd. De nummers tussen [] zijn de paginanummers (telkens bovenaan de pagina) van de brochure. De tegen Constandse gerichte brochure van Dr. A.H. de Hartog, "De glorie der religie", waarnaar af en toe verwezen wordt, is te lezen en als pdf-document te downloaden hier:

<http://www.delpher.nl/nl/boeken/view?coll=boeken&identificer=MMUBVU05:000000530>]

Eerst Guyau heeft feitelijk voldoende aandacht besteed aan dit feit, dat de van levenskracht overvloeiende zich geven en zich uiteten *moet*, evenals de plant niet kan nalaten te bloeien en sexueel verkeer uit overdaad van kracht voortspruit. Het beginsel der wederkeerigheid kan derhalve plaats maken voor dat der uitstorting, waaruit velerlei "goedheid", "gulheid", "hartelijkheid" en dgl. zijn te verklaren. Ook de z.g.n. opoffering. Want niet één gezond levend mensch wil het leven opgeven, zich vrijwillig in den dood jagen. Hij wil aan zijn behoefte tot geluk voldoen, en omdat zijn geluk niet bestaan kan in de afzondering doch slechts door het geluk zijner omgeving en zijner kameraden of medelevenenden, wordt hij tot hun geluk gedrongen. De redder van schipbreukelingen en de "hulpvaardige" in het algemeen, volbrengt geen daad in hoogmoedige (of zich in vernedering verhoovaardigende) barmhartigheid, doch in den aandrang van levensrijkdom. Hij wenscht eigen geluk te verwezenlijken door dat van anderen te bevorderen. Hij wenscht niet in de opoffering te sterven, doch slechts in levensredding te zegevieren. Mocht hij desondanks in den strijd met natuur, staat of maatschappij bezwijken, dan is hij gedood en geofferd *tegen zijn wil, ondanks zijn levensbegeerte*.

Het is na Bergson's wijsgeerig-klinkende methoden mode geworden, bij vele van deze levensuitingen te spreken van intuïtie, en de moderne theologie is niet weinig aan het grasduinen gegaan in deze kunstmatige weide. Voorzoover zij den godsdienst tracht te steunen, propageert ze de idee

[17] der ongebonden, niet-gedetermineerde verandering, die welke zonder kenbare oorzaak ontstaan zou. En waar dan de onkenbaarheid van grond, oorzaak of motief onzer handelingen wordt aanvaard, blijft schijnbaar slechts één "denkbaar" beginsel over: god. Nu zijn hier echter drie zaken verwaarloosd. Indien n.l. de verandering zich voltrekt, kan zij een oorzaak in engeren zin hebben, d.w.z. duidelijk kenbaar, doch ook gevolg zijn van de "impuls", van het nauw kenbaar of niet te constateeren geval, waarbij de grenzen tusschen "aanleiding" en "oorzaak", "motief" en "grond" vervagen, doch waarbij de handeling niettemin *gevolg* is. Waar men de causaliteit, de oorzakelijkheid van het gebeuren zou loochenen, zou men in strijd komen met iedere redeneering, wijl deze slechts op den denkvorm der causaliteit berust. En bovendien zou een dergelijke intuïtiefilosofie de wetenschap met haar determinisme moeten ontkennen en haar bewezen doelmatigheid moeten loochenen.¹⁾ De arts bijv. zou bij zielsziekte of eenig geval van psychische storing zijn wetenschap wel kunnen opbergen, want hij zou moeten belijden: de oorzaak is niet te bepalen, want zij *is* niet bepaalbaar noch gedetermineerd.

De physioloog zou de wetenschap inzake het verband tusschen hersenwerking en zieleleven moeten verwerpen, wijl zieleleven in geenerlei "verband" zou zijn op te nemen. Terecht merkt dan ook Dr. J. Enklaar op: "Maar dat "élan vital" van Bergson ◀, een in het oneindige voortgaande schepping van nieuwe inhouden, wat is het anders dan het afbreken van elke betrekking tusschen heden en toekomst, een scheppen uit niets, zonder regel of wet, dat onderzoek in elken vorm afsnijdt, wat is het meer dan een frase, een leeg begrip?"²⁾



Waar nu dit alles geen voldoende grond bleek voor den godsdienst, zocht men "god" nog in het pantheïsme te redden, dat god en wereld gelijk stelt. Doch het is begrijpelijk, dat op deze wijze *niets* gezegd wordt, dan dat men de wereld moet leeren kennen. Schopenhauer zeide dan ook terecht: "Pantheïsme is slechts een beleefd atheïsme. De waarheid van het pantheïsme bestaat in de opheffing van de dualistische tegenstelling tusschen god en wereld, in de erkenning, dat de wereld uit haar eigen krachten door zichzelf bestaat. De zin van het pantheïsme: "god en wereld is één" is slechts een beleefde manier, om den heere god zijn afscheid te geven." Slechts één kenmerkend-godsdienstige eigenschap heeft het pantheïsme bewaard: de aanbidding, de vereering van natuur, wereld en sterren, alsof daar geen wanorde, geen revoluties,

1) Men zie mijn artikel daarover in „De Vrijdenker" van 21 Juli 1923.

2) In "De Amsterdammer", weekblad, van 12 Mei 1923

[18] geen wreedheid, geen leelijkheid en geen doelloosheid in voorkwamen. Nietzsche, in zijn polemieken met D. F. Strauss, becritiseerde reeds deze wijze van opvatting inzake den "Albron", toen hij schreef: "Uit die Albron vloeit echter ook alle ondergang, al het onredelijke, al het booze voort; bij Strauss heet die Albron het universum. Hoe echter zou dat universum, trots de tegenstrijdigheden in zijn karakter, godsdienstige vereering waardig zijn en verdienen met den

naam van god te worden bestempeld, gelijk bij Strauss geschiedt?"

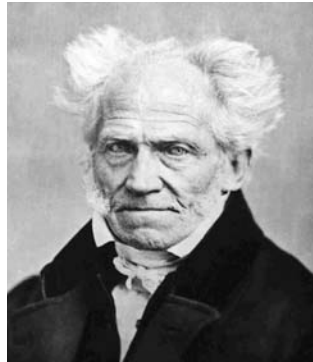
Door al deze onhoudbaarheden heen is toen de godsverdediging gekomen als van Dr. A.H. de Hartog, die in een tegen mij gerichte brochure "De glorie der religie" schrijft: "Immers waar samenhang is, daar is orde, waar orde is, daar is gedachte. Derhalve moet er zijn een Aldenker, die deze orde, door de wetenschap in haar samenhang doorzocht en te doorzoeken, draagt." Hier is god van schepper veranderd tot een vóórdenker en zijn werkzaamheid wordt verplaatst naar het terrein van den menschelijken geest en zijn vermogens, die alleen de huidige, normale mensch bezit. Maar wat is deze tenslotte? Het leven op aarde is een flikkering in den duur van haar bestaan en het bestaan der menschenrassen is er in als een flits. In dit niet te schatten kleine moment ontstaan verstandsvermogens, om de waarnemingen en gewaarwordingen te ordenen – en die vermogens noemt men goddelijk. De mensch vergoddelijkt dus zijn eigen bewustzijn en terecht schreef de heer J. van Heugten in "Studiën", het katholieke maandblad van Juni 1923: "Er is geen blijvende aanbidding mogelijk voor iets, waarvan het menschelijk bewustzijn de hoogste en heiligste uiting is. Wie heeft er levenslang een constructie van zijn eigen geest aanbeden?"

Daarbij komt, dat in het menschelijk denken niet de geringste eenheid valt te bespeuren, getuige de velerlei wijsbegeerten, levensopvattingen en overtuigingen. Dan oefenen factoren als hartstocht, karakter, sexuele neigingen, ziekten en dgl. een grooten invloed uit op ons denken. Ten laatste kan nog worden opgemerkt, dat het hoogmoedswaanzin is te meenen, dat een god speciaal een mensch, tijdelijk product eener ontwikkeling, zou hebben uitverkoren, de eenige waarheid en wijsheid tot diens glorie hem te openbaren! Wat is in al deze speculaties nu eigenlijk van een "god" overgebleven? Niets, letterlijk niets dan de naam. En de geloovige kan terecht van dit gesol met "god" zeggen: "Al schrijft men nog zooveel hoofdletters en tracht men de wijding van dit gezegende woord: God, te bewaren, wat er blijft is geen God, maar een schaduw, een caricatuur, het "Zerrbild" van een God." (v. Heugten).

[19] Het is in deze brochure reeds meermalen tot uiting gekomen, waardoor de godsdienst bestaat: door de eenzijdigheid, welke de tegenstrijdigheid weigert te erkennen. Indien er een god was als zich openbarende eenheidskracht zou de tegenstrijdigheid niet kunnen bestaan, niet in godsdienst en wetenschap, niet in godsdienstoorlogen, niet in het door "goddelijke" menschen verketteren en verbranden van "duivelsche" individuen. Hoe te verklaren, als god de katholieke kerk wilde, dat hij dan óók de protestantsche deed ontstaan? Vanwaar komt de fransche god in den oorlog, als de Deutsche god "zijn" volk tot den krijg aanvoert? Ja, vanwaar de duizenden godsdiensten, die met elkander concurreeren en elkaar

beoorlogen? Als het gezag uit god is, waaruit stamt dan de revolutie? "Waaraan de schuld", vroeg Heine in zijn "Laatste gedichten". "Is onze heer soms niet gansch almachtig? Of steunt hij zelf het misbruik? Dat ware toch te . . . verachten! . . . Zoo vragen we eindeloos, tot met een hand vol aarde men ons de mond stopt. Altoos! Maar heeft zoo'n antwoord waarde?"

De moderne wijsbegeerte heeft feitelijk den geheelen grondslag van den godsdienst ondergraven, door de onmogelijkheid te erkennen, de krachten in de werkelijkheid tot ééne Alkracht te herleiden. In de physika heeft men te doen met krachten, die elkaar tegenwerken, opheffen soms, in positieve of negatieve richting gaan. Is het geen goochelarij hier te spreken van *De Alkracht*, waar slechts sprake zijn kan van zich nimmer verzoenende, uiteenlopende krachten? Hegel weet in zijn wijsbegeerte, dat de werkelijkheid uit twee beginselen: geest en natuur moet worden verklaard, hoewel hij de laatste dan "verkeerde idee" noemt met de opmerking echter, dat het eene niet zonder het andere is te denken, doch dat ze



"ongescheiden onderscheiden" zijn? "De natuur kan van den geest in het geheel niet worden weggelaten, behoort tot den geest." Leidt Schopenhauer niet de werkelijkheid af uit onredelijken wil en redelijk intellect, in eeuwig strijd met elkander? Heeft Von Hartmann niet een tweeledig beginsel moeten aannemen als het "onbewuste", die van redelijk denken en onredelijk willen? We beweren niet, dat deze denkers niet sterk onder invloed hebben gestaan van christelijke opvattingen en theologische tradities. Maar ze hebben gebroken met de gods-idee in dezen

zin, dat ze begrepen, *dat de werkelijkheid niet uit één beginsel is af te leiden*, wat Alois Riehl in zijn "Inleiding tot de hedendaagsche wijsbegeerte" scherp heeft in het licht gesteld: iedere wijsbegeerte, die uit één beginsel alles zou willen afleiden, zou tot den ondergang zijn gedoemd.

[20] Het sterkst komt dit wel uit in de opvatting van het kwaad, van de zonde. Eenerzijds wordt ons voorgesteld, dat god de drager is en verwerkelijker van het leven, ook van het moreele. Het is er; het moet een oorzaak hebben. "God" zegt de geloovige, alsof die dan géén oorzaak zou moeten hebben! Die god is de grond van alle moreele daden . . .

Stop! schreeuwt de geloovige. Alleen van de goede!

En wie is dan oorzaak der zondige daden? Dat is de mensch! Dus de menschenwil is niet gebonden aan gods wil? Die wil is vrij . . .

Maar dan toch slechts zoo vrij als god hem vrij wil hebben. God gaf hem derhalve het vermogen, de neiging, de mogelijkheid tot de zonde, de vrijheid daartoe? God verwerkelijkt dus ook de zonde, waar ze bestaat? Bij gelijkenis gesproken is God als een vader, die tegen de kinderen die mondig genoeg zijn geworden, zegt: "Zie maar hoe ge het schikt, wanneer ge anders wilt dan zóó!"¹⁾ Maar een vader is niet almachtig, vaak minder machtig dan de kinderen. *Als* hij almachtig was, zou hij dan voor zijn kind de gelegenheid en de waarschijnlijkheid open laten, dat het

verdronk – of zou hij niet eer alles verhinderen, wat den kinderen tot nadeel was?

En wanneer de geloovige dan aan den Duivel wijt, dat deze den mensch in verkeerde richting zou drijven, vanwaar dan die Duivel? Is god de vader van den duivel, dien hij niet meer de baas kan?

Al deze onopgeloste vragen vloeien voort uit de vooropgezette, onhoudbare veronderstelling, dat een Almacht de wereld beheerschen zou. Zijn rijk is ten einde en reeds Heine profeteerde het: "We hebben hem zich zien zuiveren, zich nog meer zien vergeestelijken, vaderlijk worden, vergevensgezind, weldoenerig, barmhartig . . . Niets heeft hem kunnen redden. Hoort ge niet de klokken luiden? Buigt uwe knie: men brengt de sacramenten aan een god, die sterft."²) En Schopenhauer laat in een tweegesprek dit betoogen: "We willen de hoop niet opgeven, dat de

menschheid eens tot een punt van rijpheid en ontwikkeling zal geraken, waar ze de ware filosofie eenerzijds vermag voort te brengen en anderzijds op te nemen" . . . "Dan n.l. zal de godsdienst zijn begrip vervuld en zijn baan doorloopen hebben; hij kan dan het tot mondigheid gevoerd geslacht laten gaan en zelf in vrede sterven³).

1) Dr. A.H. DE HARTOG : De glorie der Religie.

2) Heinrich Heine's Werke, deel IV. Zeer vele gegevens omtrent Heine vindt men in HENRI LICHTENBERGER : Henri Heine penseur.

3) In den dialoog over den godsdienst uit „Parerga und Parelipomena, Sch. wijst er voortdurend op, dat de metaphysische behoefte der menschheid, om den grond der werkelijkheid te leeren kennen, door den godsdienst is misbruikt inplaats van bevredigd.

Wordt vervolgd.



Cover achterkant: te beginnen linksboven, met de klok mee:

- Debat in De Balie in Amsterdam op 8 april 2018 over (a)theïsme met vlnr gespreksleider Lennart Booij, Hans Martien ten Napel (protestant), Floris van den Berg (atheïst) en Alaeddine Touhami (moslim).
- Vlnr Frank Müller, voorzitter van het Atheïstisch Verbond, in gesprek met Saskia Spigt en Lex Sip tijdens de Verlichtingsborrel in Den Haag op 9 april 2018.
- Dr. Rudy Schreijnders bij zijn lezing over Rudy Kousbroek, voorafgaand aan de Algemene Jaarvergadering van DVG op 14 april 2018.
- De aanwezigen bij de Algemene Jaarvergadering.
- In gesprek na de Algemene Jaarvergadering: Hans de Vries (ASP), Sander Wendel, Anton van Hooff (oud-voorzitter DVG).
- Het bestuur van DVG: Stanley Bakker (voorzitter), Leon Korteweg, Fabian van Langevelde, Jacques Honkoop (penningmeester en vice-voorzitter).
- Debat in De Balie in Amsterdam op 8 april 2018 over (a)theïsme met vlnr gespreksleider Lennart Booij, Tamarah Benima (jodin), Floris van den Berg (atheïst), Nahed Selim (ex-moslima, nu katholiek).

Alle foto's van René van Elst.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur bereikbaar zijn.
- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op

thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.

- Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
- A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
- Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
- Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
- Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
- Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
- Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtra-ken.
- Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
- Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen.

Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie



De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel:

het bevorderen van het vrijdenken.

Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een regiokring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijegedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.



Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)



Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-
pagina





strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudo-wetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden